

Margarita Dobrynina

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų
skyriaus Vaikų ir jaunimo teisės sektoriaus
jaunesnioji mokslo darbuotoja
Gedimino pr. 39/Ankštoji g. 1
LT-01109, Vilnius
Tel. 210 16 72, Faks. 249 75 91
El.p.: *margarita@teise.org*

NUSIKALTIMŲ BAIMĖS KONSTRAVIMAS ŽINIASKLAIDOJE

Šiame straipsnyje aptariama viena aktualiausių šiuolaikinių kriminologinių problemų – nusikaltimų baimė. Atsiradusi prieš keturis dešimtmečius, ši tema užėmė pakankamai tvirtas pozicijas tiek politiniame, tiek profesiniame, tiek viešajame diskursuose. Daugeliui praktiku tokia pat svarbia užduotimi tapo mažinti nusikaltimų baimę kaip ir jų skaičių. Straipsnyje aptariama, kokia aktuali šiuolaikinėje visuomenėje yra nusikaltimų baimė, pristatomi pagrindiniai teoriniai modeliai, nagrinėjama baimės vieta politiniame diskurse. Analizuojamas baimės santykis su masinėmis informacijos priemonėmis, kurios yra vienos pagrindinių jos skleidėjų modernioje visuomenėje. Tuo pačiu pabrėžiama, kad žiniasklaidos nusikaltimų baimės diskursas bei naratyvai nėra savarankiški ir nepriklausomi, kadangi „nusikaltimų baimės ciklas“ apima daugybę socialinių veikėjų, sąlygojančių jų funkcionavimą. Todėl galima kalbėti apie tam tikrą egzistuojantį ryšį tarp žiniasklaidos ir nusikaltimų baimės, tačiau ne apie jų tiesioginį priežastinį santykį.

ĮVADAS:

NUSIKALTIMŲ BAIMĖ ŠIUOLAIKINĖSE VISUOMENĖSE

Sąvoka nusikaltimų baimė yra pakankamai nauja akademinėse diskusijose. Iki septintojo XX a. dešimtmečio ji nebuvo vartojama nei politiniame, nei viešajame, nei socialinių mokslų diskursuose. Kriminologų Dittono ir Farrallo teigimu, ji atsirado 1967 metais.¹ Vienas esminių klausimų, į kurį bandė atsa-

¹ *Lee M. Inventing Fear of Crime: Criminology and the Politics of Anxiety. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 7.*

kyti kriminologai, ar nusikaltimų baimė iš tikrųjų nebuvo patiriama arba išreiškiamą iki 1967 metų, ir kodėl tik tada atsirado priemonės jai suvokti ir identifikuoti. Kriminologams didelių abejonių kėlė teiginys, kad iki 1967 metų visuomenei nebuvo tekę patirti susirūpinimo dėl nusikaltimų bei viktimizacijos. Be abejo, nusikaltimų baimės sąvoka ir, atitinkamai, nusikaltimų baimės diskursas galėjo neegzistuoti, tačiau, mokslininkų teigimu, ankstesniais laikotarpiais galima įžvelgti daugybę epizodų, kurie priskirtini nusikaltimų baimės apraiškoms. Kita vertus, teiginys, kad nusikaltimų baimė buvo „atrasa“ septintajame dešimtmetyje, suponuoja, jog prieš tai egzistavo reiškinys, pasižymintis savotiška „monotoniška tąsa“. Tokio požiūrio kryptis – teleologinė socialinio mokslo istorija, kuri tiesos apie socialinį pasaulį atskleidimą laiko tam tikru progresu. Tai šviečiamojo amžiaus mitas apie mokslo pažangą. Tokiu būdu nusikaltimų baimė suvokiama kaip kažkas, egzistuojantis atskirai nuo (ir už) socialinių, kultūrinių, istorinių sąlygų, institucijų bei sąveikų, kur akivaizdžiai patiriama ir (arba) išreiškiamą. Šiuo atveju kriminologas Lee teigia, kad šiuolaikinė koncepcija, kurią mes vadiname nusikaltimų baime, yra vyriausybinių ir politinio racionalumo, tam tikrų socialinių, kultūrinių bei istorinių aplinkybių sutapimo bei tiesos diskursų produktas. Taigi tos sąlygos, kurias sukūrė šių sutapimų visuma, pavertė nusikaltimų baimę kriminologine problema, o tai savo ruožtu, įtraukė ją į diskursyvių galimybių lauką.² Taigi nuo XX a. septintojo dešimtmečio antrosios pusės tam tikri socialiniai politiniai elementai, pažinimo ir tiesos paradigmos paskatino nusikaltimų baimę tapti socialine mokslinė kategorija, o tuo pačiu ir pagrįsta kultūrine tema.

Tyrinėtojai sutinka, kad nusikaltimų baimę sunku apibrėžti, kadangi ji glaudžiai siejasi su įvairiomis baimėmis ir nerimais. Mokslininkai pripažįsta šios sąvokos kompleksiskumą, todėl kaip tyrimo objektas ji patenka į įvairių akademinų diskursų domėjimosi lauką. Sage kriminologijos žodynas (2006) pateikia šį nusikaltimų baimės apibrėžimą – tai kriminalinės viktimizacijos grėsmės sukelta racionali arba iracionali baimės arba nerimo būseną.³

Nusikaltimų baimės problema aštrėja todėl, kad gyvenant kompleksinėse urbanizuotose anoniminėse šiuolaikinėse visuomenėse tenka pasitikėti nepažįstamais žmonėmis. Remiantis įvairiais kriminologiniais tyrimais, „pašaliečiai“

² Ten pat, p. 8.

³ *McLaughlin E., Muncie J.* The Sage Dictionary of Criminology. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2006, p. 164.

yra vienas dažniausių baimės šaltinių visuomenės vaizduotėje. Kai kurios „pavojingų nepažįstamųjų“ nusikaltimų rūšys ir (arba) įsitikinimas dėl aukšto nusikaltimų lygio gali ardyti kasdienį gyvenimą dėl individualių bei visuomeninių baimių ir nerimo, kuriuos jie sukelia. Teigiama, kad nusikaltimų baimė skatina fizinį ir psichologinį atsiribojimą nuo bendruomeninio gyvenimo. Ji silpnina neformalias socialinės kontrolės sistemas, taip pat individų ir bendruomenių gebėjimą spręsti iškylančias problemas. Tokiu būdu sukuriama terpė kitiems nusikaltimams ir socialinės tvarkos pažeidimams. Nusikaltimų baimė pažeidžia ir vieną esminių socialinės tvarkos garantų – visuomenės pasitikėjimą kriminalinės justicijos sistema bei valstybės gebėjimu apsaugoti savo piliečius. Visa tai ilgainiui kelia visuomenės reikalavimus, kad būtų griežtesnė teisėtvarkos politika, ir kuria masinę privačių saugumo ir savigynos priemonių paklausą.⁴

Tuo tarpu pati nusikaltimų baimė dažniausiai atspindi, kaip tokią nusikaltimų situaciją (mastus, pavojingumą ir pan.) vertina visuomenė apskritai ir pavieniai žmonės savo kaimynystėje. Individo baimei didelės reikšmės turi tai, kaip jis suvokia savo paties pažeidžiamumą. Tuo tarpu to pagrindą dažniausiai sudaro nerimo jausmas, kylantis dėl visuomenėje vykstančių socialinių bei kultūrinių pokyčių, o tiksliau – dėl jų tempo bei pobūdžio. Pavyzdžiui, kriminologiniai tyrimai rodo, kad kaimynystės jausmo mažėjimas, taip pat kaimynų rasinės ir etninės charakteristikų pokyčiai, yra vieni iš galimų baimės bei nerimo šaltinių. Buvo įprasta manyti, jog labiausiai nusikaltimų bijo asmenys, jau kartą nukentėję nuo nusikalstamų veikų. Tačiau tyrimai rodo, kad nėra tiesioginio ryšio tarp viktimizacijos rizikos ir nusikaltimų baimės. Kita vertus, tarp tam tikrų visuomenės segmentų nusikaltimų baimė yra visiškai neproporcinga realiai rizikai tapti jų auka. Tačiau, pavyzdžiui, kai kurios kriminologinės studijos, kurių pagrindą sudarė kokybiniai interviu su moterimis, parodė, kad jų baimė ir susirūpinimas, ypač seksualinio smurto atžvilgiu, nėra perdėti. Priešingai, moterys pagrįstai ir gana aiškiai suvokia savo pažeidžiamumą.⁵

Kitas klausimas, kurį svarbu šiek tiek plačiau aptarti, norint suvokti nusikaltimų baimės kaip socialinės problemos prigimtį, – jos šaltiniai. Jau buvo minėta, kad nusikaltimų baimę gali sukelti tiesioginė patirtis, t. y. patirta viktimizacija. Taip pat įtakos gali turėti ir antrinis pažinimas, perteikiamas šeimos, draugų arba pažįstamų; įvairios lobistų, atstovaujančių aukų interesams, socia-

⁴ Ten pat, p. 165.

⁵ Ten pat.

linės kampanijos; viešos policijos pareigūnų ir politikų kalbos; privačių saugos tarnybų, plėtojančių verslą, veikla ir draudimo kompanijos, saugančios pastarųjų interesus.⁶ Šiame kontekste minėtinas ir žiniasklaidos vaidmuo. Ji atlieka pagrindinę nusikaltimų baimės sklaidos funkciją, nes daug vietos skiria smurtiniams ir seksualiniams nusikaltimams, personalizuoja pranešimus ir paverčia juos sensacija, intensyviai pateikia ir komentuoja kriminalines naujienas, kurios prikausto visuomenės dėmesį. Be to, ji kelia moralinę paniką dėl kai kurių nusikaltėlių grupių.

Tuo tarpu mokslinėje literatūroje dažniausiai išskiriami du esminiai nepriklausomi kintamieji, kurie aptariami kaip nusikaltimų baimės priežastys – tai suvokta rizika ir patiriami elgesio suvaržymai. Tačiau tokios nusikaltimų baimės konceptualizacijos kritikai teigia, kad tyrimo akcentas turėtų būti ne pati nusikaltimų baimė, bet platesnis konstruktas – „viktimizacijos grėsmė“. Kalbant apie viktimizacijos grėsmę, išskiriami trys komponentai: emocinis (nusikaltimų baimė), kognityvinis (suvokta rizika) ir elgsenos (elgesio suvaržymai). Taigi nusikaltimų baimė nėra suvoktos rizikos ir patiriamų elgesio suvaržymų pasekmė, bet, priešingai, įeina į tarpusavio sąveiką su pastaraisiais kintamaisiais.

NUSIKALTIMŲ BAIMĖS TEORINIAI MODELIAI

Teorinėje kriminologinėje literatūroje išskiriami penki pagrindiniai nusikaltimų baimės priežastis aiškinantys modeliai: nusikaltimas sukelia baimę; kriminalinė viktimizacija sukelia baimę; įsivaizduojama viktimizacija sukelia baimę; socialinė dezorganizacija sukelia baimę; tvirta socialinė struktūra slopina baimę; skirtinga socializacija sukelia skirtingas baimes.⁷ Taigi trumpai aptartinas kiekvienas pateiktas modelis.

Pirmasis modelis – nusikaltimas sukelia baimę – tiesiogiai siejantis nusikaltimą ir baimės jausmo atsiradimą, yra pats seniausias. Pagrindinė šio modelio idėja – nusikaltimas susijęs su baimės jausmo atsiradimu. Todėl manoma, kad nusikaltimų rodiklių pokyčiai gali keisti ir baimes. Šiuo atveju patys nusikaltimai dažniau suvokiami kriminalinės viktimizacijos kontekste. Tuo pačiu svarbu atkreipti dėmesį, kad nusikaltimas gali būti tiek baimės priežastis, tiek ir jos pasekmė.

⁶ Ten pat.

⁷ *Vanderveen G. Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety: Conceptualisation and Measurement.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2006, p. 41.

Modeliai, nusakantys, kad nusikaltimas arba viktimizacija sukelia baimę, yra pakankamai populiarūs aiškinant baimės priežastis, tačiau empirinių tyrimų rezultatai pateikia nevienareikšmes išvadas. Taigi viktimizacijos ir baimės jausmo tarpusavio ryšys ligi šiol lieka neaiškus. Šiam modeliui būdingas vadinamasis „viktimizacijos baimės paradoksas“. Šis paradoksas suponuoja, kad mažesnės viktimizacijos rizikos asmenims būdingas didesnis baimės jausmas, negu tiems, kurių ši rizika didesnė. Taigi moterys ir senyvo amžiaus žmonės labiau bijo, o vyrai ir jaunesni – užima pirmaujančias pozicijas viktimologinėje statistikoje. Tačiau vėliau šis paradoksas buvo sukritikuotas, o tai, savo ruožtu, paskatino keletą naujų išvalgų.

Įsivaizduojamos viktimizacijos modelis kyla mąstant apie netiesioginę viktimizaciją arba kitų viktimizaciją – pavyzdžiui, gali būti „reikšmingi kiti“, t. y. asmenys, kuriuos individas pažįsta, arba išgalvoti personažai iš televizijos ekranų. Netiesioginė viktimizacija, mokslininkų teigimu, gali paskatinti baimės atsiradimą, kuri susijusi su vadinamąja įsivaizduojama viktimizacija. Vadinasi, vien mintys apie viktimizacijos galimybę, vien savęs įsivaizdavimas nusikaltimo auka gali lemti baimės jausmą. Aiškinant nusikaltimų baimę, šis modelis akcentuoja kognityvius procesus, t. y. susijusius su mūsų turimu žinojimu apie kriminogeninę situaciją, ir daugiausia dėmesio skiria pažeidžiamumo bei rizikos suvokimui. Nemažai kriminologinių tyrimų buvo skirta klausimui, ar tam tikros žmonių grupės, pavyzdžiui, moterys jaučia už kitus didesnę pavojų tapti nusikaltimų auka. Kitos studijos nusikaltimų baimę siejo su pažeidžiamumo jausmu. Teigiama, kad moterų viktimizacijos baimę iš esmės sukelia seksualiniai nusikaltimai, o labiausiai – baimė tapti seksualinės prievartos auka. Tuo tarpu klausimai, kodėl žmonės skiriasi savo pažeidžiamumo jausmu arba baimė tapti prievartos auka ir kokį vaidmenį šie skirtumai atlieka, yra vienas esminių socializacijos procesų tyrimų objektų.

Taigi įsivaizduojamos viktimizacijos modelis stengiasi paaiškinti nusikaltimų baimę analizuodamas procesus, vykstančius individualiame kognityviame lygmenyje. Tuo tarpu socialinės dezorganizacijos bei tvirtos socialinės struktūros modeliai labiausiai akcentuoja bendruomeninius aspektus. Šiuo atveju paminėtini kriminologų Cranko, Giacomazzi ir Hecko tyrimai, kuriuose atskiriamas „socialinės dezorganizacijos/sudaužytų langų modelis“ nuo „socialinės integracijos modelio“.⁸ Socialinės dezorganizacijos modelis, glaudžiai susijęs su

⁸ Ten pat, p. 43.

pastaruoju, kuris suponuoja, kad nusikaltimai bei bendruomeninių ryšių silpnėjimas kelia baimę, teigia, jog aplinkos socialinė ir fizinė dezorganizacija kyla stokoiant kontrolės ir dėmesio esamai situacijai. Visa tai, savo ruožtu, didina nusikaltimų baimę arba grėsmės tapti nusikaltimo auka suvokimą. Taigi „sudažyti langai“ ir kiti socialinės dezorganizacijos požymiai kelia baimės jausmą. Šie požymiai priskiriami antivisuomeniniam elgesiui ir gali turėti labiau socialinę arba fizinę išraišką. Socialinės dezorganizacijos ir antivisuomeninio elgesio lygis siejamas su socialiniais struktūriniais bendruomenės aspektais. Manoma, kad tvirtesnė socialinė struktūra gali priešintis socialinės tvarkos pažeidimams. Šis modelis remiasi socialinės dezorganizacijos teorijos prielaidomis, numatančiomis, kad gyventojams sulaikyti nuo normų pažeidimo reikšminga yra bendruomenių įtaka. Ji priskiriama bendruomeninio sutelktumo funkcijai, kuri parodo ryšių tinklo dydį, tankumą ir aprėptį. Šiuo atveju svarbi yra kolektyvinio poveikio sąvoka, reiškianti gebėjimą efektyviai spręsti bendruomenės problemas ir prižiūrėti gyventojus, siekiant išlaikyti viešąją tvarką.

Taigi tvirtos socialinės struktūros modelis vartoja sąvokas „kolektyvinis poveikis“, „socialinis įsitvirtinimas“, „bendruomeniškumo jausmas“ ir „nusikaltimų baimė“ bendruomeninio gyvenimo aspektams nusakyti. Manoma, kad stipresnė socialinė struktūra slopina baimę, o anonimiškumas, tarpasmeninis susvetimėjimas ir nepasitikėjimas siejami su didesniu baimės jausmu. Tvirtos socialinės struktūros teigiama įtaka taip pat pastebima „bendruomenių gyvenimo kokybės“ tyrimuose, kuriuose tokios bendruomenės charakteristikos, kaip nusikaltimai ir socialiniai ryšiai, yra siejami su gyventojų pasitenkinimo jausmu.⁹

Galiausiai, penktasis modelis aiškina skirtumus tarp moterų ir vyrų baimės jausmo. Socializacijos modelis suponuoja, kad skirtinga moterų ir vyrų socializacija lemia skirtingą baimę ir jos išraiškas. Berniukai mokomi drąsos, ištvermės ir agresyvumo, o merginos – būti pasyvios bei varžyti savo elgesį. Be to, teigiama, kad moterys per daug sureikšmina, o vyrai, priešingai – santūriai išreiškia arba netgi sumenkina savo baimės jausmą. Kai kurie socialinės baimės tyrimai rodo, kad moterys ne tik jaučia daugiau baimių, bet ir šios baimės suintensyvėja situacijose, kuriose vyrai pateikiami stereotipiniu (negatyviu) būdu. Kitaip tariant, moterys yra bijančios, o vyrai – tie, kurių bijoma.¹⁰

⁹ Ten pat, p. 44.

¹⁰ Ten pat, p. 44-45.

Socializacijos modelis, plėtodamas viktimizacijos koncepciją, anksčiau itin akcentuodavo galios santykius ir išgyvenimus, kuriuos moterys patiria kasdieniame gyvenime dėl seksualinių nusikaltimų ir priekabiavimo. Mūsų kultūroje vyrauja nuostata, kad seksualinis smurtas „slypi visur“, todėl moterys neturėtų pamiršti jas tykančio pavojaus. Tuo tarpu kriminologai teigia, kad tokia nuostata, tapusi savotišku socialiniu mitu, turi gana aiškia, nors ir užslėptą, socialinę funkciją – ji padeda socialiai kontroliuoti moterų gyvenimus. Taigi „provokuojančių drabužių“, pasivaikščiøjimų tamsiu paros metu ir kitos idėjos yra visuomenės konstruojamos bei stiprinamos mūsų kultūroje. Kitaip tariant, socializacijos modelis parodo, kad moterys yra socializuojamos labiau bijoti ir santūriau elgtis, tuo tarpu vyrai – būti drąsiais ir nebijoti rizikuoti. Šiuo atveju svarbu pabrėžti, kad viena įtakingiausių kultūros sklaidos priemonių šiuolaikiniėje visuomenėje yra masinės informacijos priemonės, kurios apibrėžia arba primena visuomenei jos normatyvinius kontūrus.

NUSIKALTIMŲ BAIMĖ POLITINIAME DISKURSE

Norint geriau suvokti nusikaltimų baimės konstravimą žiniasklaidoje, svarbu apžvelgti jų vietą politiniame diskurse, kuris pakankamai glaudžiai sąveikauja su viešuoju diskursu. Taigi skirtingose jurisdikcijose kriminalinės justicijos politikos kūrėjams pastangos mažinti visuomenės nusikaltimų baimės jausmą tapo prioritetinės. Daugelyje šalių inicijuotos vyriausybių finansuojamos socialinės kampanijos buvo įpareigotos įtikinti visuomenės narius, jog jų baimės yra nepagrįstos ir iracionalios. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje pakankamai daug pastangų buvo dėta, kad žiniasklaida atsakingiau rengtų ir skelbtų kriminalines naujienas. Kartu administraciniai kriminologai¹¹ panaudojo situatyvinės nusikaltimų prevencijos strategijas, nukreipdami jas tiek į potencialias aukas, tiek ir rizikos vietas. Tuo pačiu britų vietinės valdžios atstovai, įkvėpti kairiojo realizmo idėjų – nusikaltimai nėra nukrypimas nuo normos, bet normalaus esančios socialinės tvarkos produktas – sukūrė situatyvines ir komunitarines saugumo strategijas, kuriomis siekiama saugoti piliečius nuo nusikalstamo ir antivisuomeniško elgesio, suteikiant jiems galimybę gyventi be baimės tapti

¹¹ Administracinė kriminologija – terminas, kurį XX a. devintajame dešimtmetyje įvedė Jockas Youngas. Ši kriminologijos kryptis domisi kriminaliniu įvykiu bei jo aplinka ir teigia, kad teisės pažeidėjai – tai racionalūs veikėjai, kurie pasveria potencialias savo veiksmų sąnaudas bei naudą. Administracinės kriminologijos tikslas – padaryti nusikaltimus mažiau patrauklius teisės pažeidėjams.

nusikaltimo auka. Šiomis strategijomis itin rūpintasi socialiai pažeidžiamų bendruomenės narių saugumu. Tuo pačiu policijos pajėgos kūrė pakankamai agresyviai, bet veiksmingas strategijas, kad perkeltų baimės jausmo našta nuo potencialių aukų – pažeidėjams.¹²

Taigi tapdama vyriausybės problema, nusikaltimų baimė ilgainiui tapo politizuota. Daugelis akademinės bendruomenės atstovų ir politikų ją pripažino ne mažiau svarbia negu nusikaltimų problema. Walklate teigia, kad devintajame XX a. dešimtmetyje atsiradęs „nusikaltimo aukos vaizdiny“ tapo politikos formavimo pagrindu, todėl kilo politiniai ir teoriniai debatai ir atsirado naujos tyrinėjimo sritys. Taigi viktimizacija tapo svarbus „priklausomas kintamasis“ kriminologų tyrinėjimo lauke. Tačiau akademinė nusikaltimų baimės problematikos literatūra, peržengė savo, kaip vieno iš viktimizacijos tyrimo elementų, ribas. Nusikaltimų baimė tapo nepriklausoma tyrinėjimo sritis, kuri laipsniškai į tyrimą įtraukė beveik visas įmanomas socialines ekonomines, etnines, amžiaus grupes, lyties kategorijas bei subkultūras. „Nusikaltimų aukos vaizdiny“ išplito tiek, kad daugelis tyrinėtojų bei politikų visus žmones įsivaizduoja kaip potencialias aukas. Dėl to peršasi išvada, kad visi jaučiame nusikaltimų baimę.

Vis dėlto daugiausia šios srities diskusijų kilo nusikaltimų baimės apibrėžimo, matavimo, priežasčių nustatymo bei sumažinimo klausimais. Čia buvo panaudotos įvairios teorinės bei metodologinės prieigos. Pavyzdžiui, siekiant nustatyti nusikaltimų baimę priežastis, buvo sudarytas išsamus įvairių kintamųjų sąrašas: nuo psichologinių iki socialinių, nuo ekonominių iki geografinių ir nuo simbolinių iki realių. Tuo tarpu kalbant apie nusikaltimų baimės matavimą, pabrėžiama, kad kriminologai vis dar diskutuoja, kaip jos turėtų būti matuojamos ir kokius baimių tipus vertėtų fiksuoti bei matuoti. Šiuo atveju akademinės bendruomenės atstovai pastebi, kad viešosios politikos lygmenyje nusikaltimų baimę svarbu suprasti tiek, kiek tai padėtų atsakyti į klausimą, kur ir kokių reikėtų politinių sprendimų.¹³

Taigi nesutarimus dėl matavimo iš dalies lėmė tai, kad nėra konkretaus nusikaltimų baimės apibrėžimo. Pasak kriminologo Hale, didžioji dalis diskusijų apie baimės racionalumą neretai kyla dėl neaiškumo, kaip atskirti rizikos vertinimą, nerimo jausmą ir baimę. Kai kurių kriminologų nuomone, nors nu-

¹² Lee M. *Inventing Fear of Crime: Criminology and the Politics of Anxiety*. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 104–107.

¹³ Ten pat, p. 5.

sikaltimų baimė nėra iki šiol apibrėžta, ji yra labiau vartotina negu „nerimo“ sąvoka. Tuo tarpu Dittonas pastebi, kad nors nusikaltimų baimės matavimo metodai ilgainiui buvo patobulinti, nepastebėta esminių konceptualių pokyčių. Tuo tarpu remiantis Farrallu, nusikaltimų baimės tyrimų duomenys rodo, kaip problema yra tiriama, kas joje akcentuojama, o ne tai, kokia ji yra. Anot kriminologo, tradiciškai naudojamais tyrimo metodais dažniau per daug vertinama nusikaltimų baimė, pati viktimizacija, o mažiau – lygis bei mastai.¹⁴

Taigi, kaip teigia Sparksas, nusikaltimų baimė ne tik virto „empirinių nesutarimų“ priežastimi, bet ir politinių bei teorinių ginčų objektu. Pasigirsta vertinimų, kad turbūt visuomenės nuomonė apie kriminalinės viktimizacijos riziką turi daugiau įtakos formuojamiems valstybės biudžeto teisėtvarkos politikos prioritetams negu tikroji rizika. Taigi nusikaltimų baimė gali formuoti individo požiūrį ir, atitinkamai, priimamus sprendimus dėl nusikaltimų problemų bei tų, kuriuos kriminalizuojame. Tuo pačiu baimė gali turėti įtakos kriminalinės justicijos sistemos „manipuliacijoms“.¹⁵

Manoma, kad žmonės labiausiai bijo įtartinų nepažįstamųjų, nenuspėjamų ir nesuprantamų „kitų“, nusikaltėlių, kurie aukas pasirenka visiškai atsitiktinai, vien dėl jų prieinamumo ir pažeidžiamumo. Taigi šiuo atveju galima išvelgti pastarosios baimės savotišką iracionalumą. Mat įvairiose valstybėse statistiniai duomenys rodo panašias tendencijas, kad patys sunkiausi nusikaltimai įvyksta šeimoje arba tarp draugų, pažįstamų ir pan. Pratto manymu, „bauginančios modernybės jėgos“ ir neo liberalizmo idealas padaro gyvenimo horizontus beribius ir patrauklesnius negu ribotos „gerovės laikotarpio“ galimybės. Tačiau dėl to taip pat kyla naujos baimės ir abejonės, nykstant tradicinėms atramos struktūroms (pavyzdžiui, šeimoms).¹⁶

Tuo tarpu kriminologo Vanderveeno nuomone, „nusikaltimų baimė“ yra politinis simbolis. Jos istorinės šaknys (kaip ir statistikos bei sociologinių apklausų) nurodo į jos instrumentinį vaidmenį. Teigiama, kad nusikaltimų baimė gali būti suvokiama kaip viešosios nuomonės aspektas. Tuo pačiu visuomenės nuomonė siejasi su politine sfera. Tačiau šioje dinamiškoje sąveikoje ganėtinai aktyvi yra žiniasklaida bei teisėtvarka. Kaip pastebi kriminologai, viešoji nuomonė užima vieną svarbiausių vietų politiniame diskurse. Dažniausiai ši komu-

¹⁴ Ten pat, p. 5–6.

¹⁵ Ten pat, p. 6.

¹⁶ Ten pat.

nikacija vyksta per masines informacijos priemones, kadangi ji suteikia pagrindą politinės bei įstatyminės valdžios legitimavimui.¹⁷ Visuomenės nuomonių ir požiūrių svarba yra akivaizdi esant demokratinei santvarkai. Išskirtinis demokratinės politikos bruožas – prielaida, kad politiniai lyderiai privalo domėtis, ką galvoja visuomenė. Pavyzdžiui, Smoke teigia, kad visuomenės pozicijos svarba užsienio politikos ir saugumo klausimais yra akivaizdi. Taigi demokratinė santvarka pateikia būdus visuomenei užsitikrinti, kad valdžia atsižvelgtų į jos nuomonę. Tuo tarpu didžiausios svarbos jos nuomonė turi demokratinėse valstybėse bei šalyse, siekiančiose tokiomis tapti. Nors neretai visuomenės požiūris prieštarauja valdžios atstovų bei ekspertų idėjoms, Smoke teigimu, vyriausybė negali nepaisyti opinijos. Kitaip tariant, viešoji nuomonė tapo vienu iš pagrindinių politikos požymių, o apeliavimas į ją – esminiu politinio diskurso elementu.

Vienas iš dažniausiai naudojamų būdų sužinoti apie visuomenės nuomonę yra apklausa. Manoma, kad būtent statistiniai duomenys, apklausa ir valstybės poreikis sužinoti visuomenės nuomonę ir požiūrį neišvengiamai skatino atsirasti „nusikaltimų baimių“ sąvokai. Kriminologai, gvildendami nusikaltimų baimių tyrimų (sociologinių apklausų) istoriją, parodė, kaip iš pradžių baimės buvo siejamos su (nusikaltimų) statistika ir viktimologinėmis apklausomis, kurias vykdė valstybinės institucijos. Taigi išryškėjo akivaizdus instrumentinis nusikaltimų statistikos ir kriminologinių apklausų vaidmuo, taip pat ir jų įtaka „nusikaltimų baimei“. Manoma, kad statistika leidžia politikos formuotojams „skaičiuoti ir kontroliuoti“ arba „aiškinti ir švelninti“.¹⁸ Kitaip tariant, statistiniai duomenys ir apklausų rezultatai sąlygojo „nusikaltimų baimės“ koncepcijos atsiradimą, ir, nepaisant išreiškiamos kritikos, ji atlieka esminį ir neretai instrumentinį vaidmenį.

Instrumentinis vaidmuo šiuo atveju rodo dėmesį, kurį mūsų valdžios atstovai, vyriausybės ir kitos institucijos skiria nusikaltimų baimės problematikai. Pavyzdžiui, valstybinės institucijos skiria tam tikrą dalį savo laiko ir finansų visuomenės baimei mažinti. Dažniausiai tam tikslui įgyvendinamos įvairios politinės ir praktinės priemonės, kurios vėliau įvertinamos jų poveikio tyrimais. Vanderveenas, ištyręs keletą tokių priemonių, padarė išvadą, kad dažniausiai

¹⁷ *Vanderveen G.* Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety: Conceptualisation and Measurement. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2006, p. 202.

¹⁸ Ten pat, p. 203.

jos nesukelia akivaizdžių nusikaltimų baimės pokyčių,¹⁹ tačiau valstybinės institucijos (vietinės, regioninės ir nacionalinės) jas tebetaiko.

Demokratinėse valstybėse, ypač Vakarų pasaulyje, pastebima politinė tendencija apeliuoti į nusikaltimų baimę kaip populiarią rinkiminių kampanijų problematiką ir taip pritraukti visuomenės dėmesį. Tai ypač būdinga valstybėms, kuriose aukščiausiems valstybiniams postams užimti vykdomi vieši rinkimai, kalbama apie ekonominę nelygybę, o valstybės noras arba gebėjimai suteikti socialines paslaugas yra riboti. Tokiomis sąlygomis norima rasti problemą, kuri patrauktų visų socialinių sluoksnių dėmesį. Nusikaltimų problema, kelianti nesaugumo baimę, dažnai keliami ir kartais pernelyg akcentuojama politinėje retorikoje, siekiant gauti visuotinę paramą.²⁰

ŽINIASKLAIDA IR NUSIKALTIMŲ BAIMĖ

Nusikaltimų baimė užima svarbią vietą ne tik politiniame, bet ir su juo glaudžiai susijusiame viešajame diskurse. Nusikaltimų baimė, kaip ir patys nusikaltimai, yra gerai žinoma žiniasklaidos tema. Kriminologai teigia, kad šios problematikos atsiradimas masinėse informavimo priemonėse neabejotinai siejamas su jos iškilimu politikoje. Tuo pačiu žiniasklaida yra viena iš pagrindinių politinių partijų bei valstybinių institucijų informacijos teikimo, komunikacijos priemonių. Aktyvus politikų vaidmuo šiame procese nėra naujiena. Barker teigia, kad dar XVIII a. Anglijoje buvo tikima spaudos daroma įtaka visuomenei. Mokslininkė nagrinėja spaudos santykį su politika, su skaitytojais ir analizuoja, kaip to laikotarpio laikraščiai padėjo formuoti viešąją nuomonę. Tuo tarpu, pasak Farge, viena vertus, spauda informuoja visuomenę apie tai, kas vyksta politinėje arenoje. Kita vertus, žiniasklaida taip pat išreiškia nuomones apie politiką bei kitas problemas, taigi ir formuoja visuomenės nuomonę. Siekdamą atrodyti kuo arčiau skaitytojo, neretai ji vartoja specifines lingvistines kombinacijas, pavyzdžiui, kreipiasi į savo auditoriją įvardžiu „mes“.²¹

Iki atsirandant statistiniams metodams, informaciją apie neramumus visuomenė gaudavo tiesiogiai iš pačių konfliktų liudytojų pasakojimų, straipsnių

¹⁹ Ten pat.

²⁰ *Chevigny P.* The populism of fear: Politics of Crime in the Americas // *Punishment & Society*, Vol. 5(1), p. 77.

²¹ *Vanderveen G.* Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety: Conceptualisation and Measurement. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2006, p. 203.

ir iliustracijų spaudoje, oficialių pranešimų, kaip ir gandų. Kaip informacijos šaltinis buvo naudojama ir akademinė literatūra. Tačiau nepaisant statistikos ir apklausų rezultatų, kurie atsirado XIX a., pateikimo populiarumo, naracijos iki šiol yra pakankamai įtikinamos ir dažnai naudojamos pristatant tam tikrą informaciją. XIX a. egzistavo keli nusikaltimų pateikimo būdai: statistika, romanai bei populiarioji spauda. Apskritai, sutinkama, kad spauda daro poveikį savo auditorijai, viešajai nuomonei, taigi ir politikai. Apie tai kalbėjo Ericsonas, Baranekas ir Chanas, kurie teigė, kad žiniasklaida yra tvarkos palaikymo institucija, kaip ir teisėsaugos įstaigos. Rengdama pranešimus apie teisėtvarkos ir kriminalinės justicijos sistemas, žiniasklaida ne tik atspindi konvencionalias socialines visuomenės arba visuomenės nuomonės vertybes, bet ir aktyviai reprodukuoja socialinę ir moralinę tvarką.²² Tačiau socialinė moralė ir vertybės nėra statiškos. Aktyvią žiniasklaidos socialinės tvarkos reprodukciją lemia jos sąveika su pačia auditorija.

Masinės informacijos priemonės formuoja visuomenės nuomonę bei reprodukuoja visuomenės socialines normas. Atspindėdama viešąją nuomonę, žiniasklaida traktuojama kaip visuomenės atstovė. Pavyzdžiui, XVIII a. buvo tikima, kad laikraščių redaktoriai atstovavo gyventojų balsui. Šiuo atveju reikėtų paminėti ir egzistuojantį specifinį santykį tarp spaudos, visuomenės nuomonės ir politikos, sąlygojantį vadinamąją žiniasklaidos darbotvarkės sudarymo (*agenda-setting*) funkciją. Spauda bei kitos visuomenės informacijos priemonės atrenka, apibrėžia klausimus, socialines problemas ir, savo ruožtu, siaurina gvildenamų politinių klausimų apimtį. Tokiu būdu žiniasklaida dalyvauja sudarant bei koreguojant politikų ir politikos formuotojų darbotvarkes. Taigi pastarieji neretai tampa priversti atsakyti į klausimus, nušviestus masinių informacijos priemonių. Pavyzdžiui, Burke savo „nulinės tolerancijos“ („*zero tolerance*“) socialinio politinio konteksto analizėje teigia, kad žiniasklaida, ypač televizija, atlieka vieną esminių postmodernios Niujorko miesto politinės darbotvarkės vaidmenų. Tai yra pagrindinė ir ne trumpalaikė priemonė, kuria politikai siunčia pranešimus plačiajai visuomenei apie savo vykdomą darbą. Valstybės tarnautojus ir politikus Niujorke nuolat „išbando“ žiniasklaida bei priverčia pasiaiškinti dėl atitinkamų jų veiksmų. Savo ruožtu, visuomenė tikisi – ir sulaukia – greito atsako bei reakcijos.²³ Taigi valstybės tarnautojai, politikai

²² Ten pat, p. 205.

²³ Ten pat.

ir politikos formuotojai priversti atsakyti į žiniasklaidos keliamus klausimus. Kita vertus, kartais tie patys politikai ir politikos formuotojai, neturėdami duomenų, pagrįstų visuomenės nuomonės apklausomis, remiasi žiniasklaida kaip opinijos atstove.

Tuo tarpu nusikaltimų pateikimo žiniasklaidoje analizė, dažnai grindžiama Stanley Coheno pateikta argumentacija apie kriminalinių istorijų konstravimą. Nors toje analizėje žiniasklaida suvokiama kaip esminis moralinės panikos elementas, kriminologas Lee teigia, kad ji yra ir „nusikaltimų baimės ciklo“ konstravimo dalyvė. Anot Coheno, žiniasklaida veikia pagal tam tikrą modelį, nusakantį, kas sudaro geras bei vertingas naujienas. Tačiau klaidinga būtų manyti, kad žurnalistams yra nurodoma, jog tam tikros temos (narkotikai, seksas, smurtas) patiks visuomenei arba kad reikia nuolat detalai nagrinėti kai kurias gyventojų grupes (jaunimą, migrantus). Greičiau egzistuoja tam tikras veiksmų kompleksas, pradedant žurnalisto gebėjimu nujausti, kas yra „gera istorija“, ir dirbant tokiais principais kaip „duok visuomenei, ko jai reikia“, iki struktūrinių ideologinių interesų, kurie lemia žiniasklaidos polinkį iš tam tikrų įvykių kurti naujienas.²⁴

Paskelbtas masinės informacijos priemonėse ir tapęs naujiena, įvykis virsta išskirtiniu, nepaprastu, nekasdieniu. Nušviesdamos tam tikrą įvykį, televizijos naujienos tuo pačiu atskiria jį nuo jo kasdienės tikrovės. Žiniasklaida beveik neatsižvelgia į tuos sudėtingus procesus, dėl kurių įvykiai kyla iš kasdienių juos sukūrusių situacijų. Tokiu būdu jie tampa grynu, dekontekstualizuotu, aistoriniu įvykiu, kuris šmėkšteli „žinias“ vartojančios visuomenės sąmonėje.²⁵

Kriminologai neabejoja, kad smurtiniai nusikaltimai sudaro „geras“ istorijas. Teigiama, kad neretai koks nors žiaurus nusikaltimas išsilaiko žiniasklaidos dėmesio centre ištisas savaites ir, galiausiai, sukelia diskusijų mirties bausmės, taip pat visuomenės moralinio pagrindo irimo, didesnės policijos kontrolės poreikio, nesaugumo gatvėse klausimais. Tačiau dažniausiai tokio pobūdžio diskusijos kyla tuomet, kai sunkų nusikaltimą įvykdęs asmuo yra aukai svetimas, kai pranešimuose pabrėžiama, jog auka yra „nekalta“, pavyzdingai elgėsi. Taigi suponuojama, kad šia auka galėjo tapti „kiekvienas iš mūsų“. Tačiau pastebėtina, kad atvejai, kai nužudytasis nepažinojo savo skriaudėjo, statistiškai pasitai-

²⁴ *Cohen S. Folk Devils and Moral Panics. 3rd Edition. London: Paladin, 2002, p. 135–139.*

²⁵ *Lee M. Inventing Fear of Crime: Criminology and the Politics of Anxiety. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 188.*

ko labai retai. Pavyzdžiui, Vakarų pasaulyje didžiąją dalį nužudymų padaro aukos šeimos nariai arba artimi pažįstami, bet, kaip teigia kriminologas Madrizas, išskyrus keletą išimčių, tokie atvejai dažniausiai paliekami už žiniasklaidos dėmesio ribų.²⁶

Žiniasklaidos pasaulyje reportažai greitai keičiasi, nes vienos istorijos tampa svarbesnės už kitas. Dar Smithas 1984 metais savo Birminghamo provincinės spaudos tyrime padarė išvadą, kad 70 proc. kriminalinių naujienų skilties ploto buvo skirta smurtiniams kontaktiniams nusikaltimams, įskaitant užpuolimus, tuo tarpu oficialioje statistikoje šis skaičius sudarė tik 5 proc. visų nusikaltimų. Taigi, pasak Smitho, žiniasklaida pateikia tik labai nedidelę dalį visų teisės pažeidimų, vadinasi tai atlieka selektyviai. Be to, platinami žiniasklaidos šaltiniai daro kriminalines istorijas prieinamas daugeliui žmonių. Tačiau svarbiausia, kad specifinės žiniasklaidos pateiktos istorijos gali būti diskursyviai susietos su platesnėmis diskusijomis apie nusikaltimus bei teisėtvarką. Šiuo atveju vienas pavyzdžių galėtų būti panika, kilusi Britanijoje 2005 metais dėl chuliganizmo, antisocialaus apraiškų. Panašaus pobūdžio panikos dažniausiai yra susijusios su nusikaltimų diskursu ir skatina visuomenę nerimauti dėl kilusio pavojaus žmogaus vertybinei struktūrai bei asmeniniam saugumui. Šis visuomenės nuotaikų derinys sudaro sąlygas tokioms pirmojo puslapio antraštėms kaip „Nusikaltimai – mes pralaimime kovą“ ir pan. Tokiu būdu beveik kiekviena kriminalinė istorija gali didinti individo patiriamą baimę ir nerimą dėl kriminogeninės situacijos.²⁷

Hoggas ir Brownas, tyrinėdami žiniasklaidos kriminalinį diskursą, pastebėjo, kad reportažai apie nusikaltimų rodiklius bei statistiką beveik visada rodydavo pastarųjų augimo tendencijas. Tuo tarpu nusikaltimų rodiklių mažėjimas būdavo aiškinamas tuo, kad aukos vengia pranešti apie įvykdytą nusikaltimą, nes arba netiki sėkminga tyrimo baigtimi, arba bijo kreiptis į atitinkamas institucijas. Nusikaltimų rodiklių mažėjimo tendencijos buvo siejamos su tuo, kad nusikaltimai tapo įprastu kasdieniu dalyku, todėl aukos nemato prasmės kreiptis į teisėsauką. Tačiau kai pagal oficialią statistiką nusikaltimų daugėja, žiniasklaida naudoja priešingą taktiką. Šiuo atveju nusikaltimų augimas nėra siejamas su didesniu pranešimų apie nusikaltimus skaičiumi, o interpretuojamas kaip atspindintis tikrovę. Tokiu būdu visuomenės nuomonė dėl nusikaltimų skai-

²⁶ Ten pat, p. 188, 190–191.

²⁷ Ten pat, p. 188–189.

čiaus augimo yra patvirtinama, ir žiniasklaida perduoda savo tikslinei demografini grupei blogas naujienas, kurios, remiantis jos išankstiniu žinojimu, yra „tikras“ vis blogėjančio socialinio klimato atspindys.²⁸

Be to, tas klimatas žiniasklaidoje įprastai pateikiamas kaip esantis „blogesnis negu bet kada anksčiau“. Tokie reportažai sudaro išpūdį, kad stabilias praeties dienas keičia smurtas ir socialinė netvarka. Hoggas ir Brownas kalba apie šį diskursą, vadindami jį „įstatymo ir tvarkos nostalgija“. Jie teigia, kad kiekviena karta turi savo „nusikaltimų bangas“, „nusikaltimų baimes“ arba „moralines panikas“, ir pastebėtina, kad kiekvienu laikotarpiu reportažai šiomis temomis išlieka panašūs. Tuo tarpu kiekvienas laikotarpis visuomenės sąmonėje yra suvokiamas kaip gerokai žiauresnis ir pavojingesnis negu ankstesnis. Hoggas ir Brownas dar nurodo diskursyvius mechanizmus, kuriais vietinės kriminalinės istorijos siejamos su nusikaltimais kituose „pavojingesniuose“, anarchiškuose didžiuosiuose miestuose arba „karštuose taškuose“. Pavyzdžiui, anot tyrinėtojų, Australijos spaudoje XX a. dešimtame dešimtmetyje buvo dažnai cituojami pavyzdžiai Niujorkas ir Los Andželas, nors tuo metu nesaugiausias pasaulio miestas turėjo būti Bagdadas.

Manoma, kad žiniasklaida, rekonstruodama tikrovę, pateikia mums tokį nusikaltimų suvokimą, kuris „privilegijuoja pašalietį“; ji konstruoja tai, ką Madrizas pavadintų „žiniasklaidos ikona“. Tačiau šių vaizdinių šaltiniai nėra vien tik televizijos naujienos ar spauda. Greičiau, vaizdiniai, pateikiami šių naujienų šaltinių, diskursyviai susijungia su televizijos dramų ir filmų vaizdiniais, kad nuolatos įtrauktų nusikaltimų problemą į visuomenės pakalbių temas. Madrizas taip pat teigia, kad diskursai apie „pavojingus pašaliečius“ (arba nusikaltėlius) dažnai turi rasinio atspalvio, todėl neretai nusikaltimų baimę kelia rasiniai skirtumai.

Taigi galima daryti išvadą, kad žiniasklaida neretai tampa vienu iš verslo sektorių, siekiančių pasipelnyti iš nusikaltimų baimės. Žiniasklaidos institucijos ilgai buvo pagrindinės nusikaltimų baimės skeleidėjos, todėl jos atlieka svarbų vaidmenį stiprindamos baimės diskursą. Tačiau, kaip ir kiti „nusikaltimų baimės ciklo“ elementai, masinės informacijos priemonės jomis ne tik naudojasi, bet tuo pačiu palaiko platesnę šios baimės diskursą. Taigi, pasak Lee, žiniasklaida nėra nusikaltimų baimių šaltinis. Ji yra tik vienas to ciklo elementų; ji nėra katalizatorius, priežastis arba esminė problema, kaip manoma daugelyje kriminologinių ir sociologinių tyrimų. Lee teigia, kad kaltindami žiniasklaidą

²⁸ Ten pat, p. 189.

dėl nusikaltimų baimių, nesugebame pastebėti esminio dalyko, o būtent – reflektuoti socialinių mokslinių, vyriausybinių ir politinių diskursų vaidmenų didinant nusikaltimų baimę. Tuo tarpu, pasak Lee, instituciniai diskursai – tai ir yra tikroji žinojimo/galios vieta, pateikianti žiniasklaidai „tiesos diskursą“, kurio rėmuose diskutuoti nusikaltimų baimes.

Glassneris tiria, ar būtina decentralizuoti žiniasklaidą analizuojant nusikaltimų baimę. Jis teigia, kad tam tikrais atvejais visuomenės informacijos priemonės pateikia naracijas, mažinančias baimę, kurią pačios sukėlė siekiamos auditorijos dėmesio. Žinoma, nereikia manyti, kad analizuojant nusikaltimų baimę žiniasklaida turėtų būti ignoruojama kaip žinojimo/galios artikulavimo vieta. Tuo pačiu kriminologas pabrėžia, kad daugėjant informacijos šaltinių, mažėja „pripažintų“ arba „oficialių“ informacijos šaltinių (pavyzdžiui, nusikaltimų statistikos) tiesos vertė. Apskritai, kai kurie teoretikai (Beckas, Giddensas, Hudsonas) ekspertinio žinojimo kvestionavimą apibrėžia kaip vieną iš neatskiriamų vėlyvosios modernybės komponentų. Šiuo atveju paminėtina Pratto daroma išvada, kad mūsų rizikos vertinimas naudojantis neo liberalizmo logika, pagrįstas labiau „nutolusiais“ informacijos šaltiniais, daugiausia aptinkamais intensyviai platinamoje žiniasklaidoje, kuri savo pateikiamoje „nusikaltimų tikrovėje“ remia ir didina visuomenėje egzistuojantį nerimo ir baimės jausmą.

Žinotina, kad panašaus pobūdžio diskusijos nėra bandymas apimti visus masinių informacijos priemonių arba jų įvykių nušvietimo aspektus ir išanalizuoti, kaip jie susiję su nusikaltimų baime. Tyrinėtojų nuomone, daryti tai tolygu pervertinti žiniasklaidos vaidmenį, nes jos institucijos ir kriminalinių įvykių pateikimas skiriasi įvairiuose miesteliuose, miestuose arba šalyse. Manoma, kad meta naratyvams, aiškinantiems žiniasklaidos informacijos pateikimą bei jos įtaką, lemta žlugti. Be to, kai kurie teoretikai abejoja, ar pavienė diskusija apie žiniasklaidos vaidmenį konstruojant bei skleidžiant nusikaltimų baimę apskritai turi analitinės naudos. Pavyzdžiui, Young teigia, kad nusikaltimas išsivaizduojamas per daugybę diskursų, apima įvairias praktikas ir institucijas, kurias ji pavadina – „kriminologiniu teisiniu kompleksu“. Šis kompleksas, anot jos, apima žinojimus, diskursus bei praktiką, patenkančius į kriminologijos, kriminalinės justicijos ir baudžiamosios teisės domėjimosi sritį. Visa tai kriminologė siekia sieti su „populiariaisiais“ diskursais, skelbtais žiniasklaidoje, kino ir reklamos industrijoje, norint parodyti, kad „nusikaltimas“ tapo galingu simboliu, kuriuo gali keistis kriminalinės justicijos dar-

buotojai, kriminologai, žurnalistai, kino industrijos kūrėjai ir (dažniausiai mitų lygyje) paprasti individai.²⁹

Kaip teigia Lee, pagal Young analizę galima teisėtai abejoti žiniasklaidos ir jos diskurso materializavimo vertingumu apskritai, kadangi jo funkcionavimas keičiantis „nusikaltimo simboliais“ yra neatsiejamas nuo kitų „kriminologinio teisinio komplekso“ diskursų. Tačiau, pasak Lee, nėra reikėtų įsivaizduoti žiniasklaidos diskursyviai atskiros nuo šio komplekso, norint analizuoti tam tikrus jos procesus. Greičiau, mes turėtume nuolat reflektuoti, kad žiniasklaidos diskursai, naratyvai ir praktika nėra savarankiški. Šią sąveiką Lee bandė apibrėžti „nusikaltimų baimės ciklo“ terminu. Šis ciklas, kaip Young „kriminologinis teisinis kompleksas“, yra bandymas apimti daugybę socialinių veikėjų, kurie kelia nusikaltimų baimę. Taigi, remiantis Lee analize, žiniasklaida neretai perima kriminologijos ir socialinių mokslų diskursus, pavyzdžiui, nusikaltimų baimės, kaip viktimologinio tyrimo sudedamosios dalies, atveju.

Kitaip tariant, galima justu žiniasklaidos ir nusikaltimų baimės tarpusavio ryšį, tačiau ne tiesioginį priežastinį jų santykį. Anot Lee, tai, ką ir kaip žiniasklaida pateikia apie nusikaltimus, yra „medijuojama“ per įsivaizduojamus, neretai skolintus kriminalinius naratyvus. Šiuo atveju svarbu suprasti šių naratyvų logiškumą, kad būtų galima suvokti žiniasklaidos institucijų įtaką auditorijai. Taigi teigiama, kad visuomenė vartoja kriminalines istorijas įvairiais būdais, o tai, ar šis vartojimas sukels nusikaltimų baimę priklauso nuo paties vartotojo išgyventų patyrimų, kultūrinio jų konteksto ir kitų veiksnių.

Be to, pabrėžiama, kad tyrinėtojai, analizuojantys santykį tarp žiniasklaidos ir nusikaltimų baimės, turėtų atsižvelgti į pranešimo, auditorijos ir baimės matavimo būdų charakteristikas. Kalbant apie pranešimo charakteristikas, tokie elementai kaip sensacingas nusikaltimo pateikimas arba jo atsitiktinumas, laikraščio dalis, skirta nusikaltimo temai, nusikaltimo vieta, dramatiškas arba informacinis pranešimo turinys, taip pat tai, ar žiniasklaidos pranešimo pabaigoje kalbama apie sėkmingai atstatytą socialinį teisingumą, – viskas turi įtakos žmogaus baimės reakcijai.

Nusikaltimų baimių kontekste aptariant auditorijos ypatybes, svarbūs tampa tokie veiksniai, kaip tikėjimas televizinės dramos tikroviškumu, taip pat suvokiama kriminalinė viktimizacija.

²⁹ Ten pat, p. 192.

Analizuojant santykį tarp žiniasklaidos informacijos pateikimo ir nusikaltimų baimės, kuris yra stipresnis matuojant visuomeninį, o ne asmeninį baimės lygį, nevietines negu vietines baimes, kai yra matuojama smurto baimė, o ne viktimizacijos tikėtinumai, taip pat kai yra matuojamos miestų, o ne kaimo gyventojų baimės, gali skirtis nusikaltimų baimės operacionalizacija.

Tarp kitų žiniasklaidos ir nusikaltimų baimių analizės ypatybių pastaruoju metu mokslininkai pastebi naują tendenciją – žiniasklaida vis dažniau atlieka nusikaltimų baimių „kontrolės“ funkciją. Visuomenės informacijos priemonės vis dažniau imasi kvazimokslinio vaidmens, matuodamos nusikaltimų baimes įvairiomis sociologinėmis apklausomis. Tačiau, pasak Lee, šis reiškinys neturėtų stebinti, kadangi puikiai žinoma, jog nusikaltimų baimės padeda sėkmingai parduoti leidinius bei pritraukti žiūrovus arba klausytojus.

Taigi masinės informacijos priemonės ne tik pateikia sensacingas kriminalines istorijas, didina jomis visuomenės susirūpinimą, bet pastaraisiais metais ėmė labiau domėtis nusikaltimų baimėmis kaip koncepcija – tai, ką galima matuoti ir apie ką galima informuoti visuomenę. Prattas teigia, kad šis naujas žiniasklaidos susidomėjimas sutampa su pokyčiais būdų, kuriais žmonės suvokia savo kūną bei laisvę. Taigi žmonėms papasakojamos jų baimės ir grėsmės. Spaudos ir televizijos naujienos bei aktualijos parodo žmones pačius per skaitinę išraišką, o auditorijos dėmesį labiausiai patraukia ta informacija, kuri atspindi ją pačią. Baudrillardas teigė, kad šiuolaikiniame pasaulyje žmonės tapo vieši. Skaito įvairių visuomenės nuomonės tyrimų rezultatus, mėgaujasi stebėdami savo pačių nuomonių kaitą. Tačiau, anot sociologo, traktuojama tai ne kaip tiesą, o kaip „tiesos išpūdžių“ žaidimą klausimų ir atsakymų rate. Taigi dabar „oficialioji“ nusikaltimų baimių statistika, kuri mažiau nei prieš tris dešimtmečius buvo vienintelis informacijos šaltinis, yra papildoma įvairių naujų statistinių apklausų ir tyrimo būdų, kurie tiesiog „pasiskolina“ bendrąjį tyrimo formatą. Mokslininkai pastebi, kad daugėjant naujų nusikaltimų baimės „tiesos diskursų“ dažniau ginčijamasi dėl oficialios statistikos duomenų, nepasitikima „ekspertiniu“ žinojimu. Kaip teigia Prattas, šiuolaikinė nusikaltimų statistika tapo vienu iš daugelio visiems prieinamų informacijos šaltinių apie kriminalines problemas. Šiuo atveju kalbama apie universitetų organizuojamus kriminologinius tyrimus, nepriklausomus viktimologinius tyrimus, „self-report“ tyrimus, telefonines apklausas, atliekamas žiniasklaidos užsakymu, ir pan. Teigiama, kad visi šie indikatoriai atspindi nusikaltimų tikrovę, nors ir skirtingas šios realybės versijas: tikrovės, kuri parodo kur kas

didesnį nusikaltimų (ypač seksualinių ir smurtinių) pavojų negu skelbia oficiali kriminalinė statistika.³⁰

Tuo pačiu mokslininkai pastebi, kad XX a. septintajame dešimtmetyje iškilus nusikaltimų baimei atsirado daugybė baimę „slopinančių“ industrijų. Pradėta reklamuoti įvairių techninių gaminių, programinės įrangos, nekilnojamojo turto saugumo priemonės, privačias saugos tarnybas ir pan. Tai tapo dalis to, ką Garlandas vadina „savęs kriminologijomis“ (*criminologies of the self*). Šiuo atveju atkreipdami dėmesį į žiniasklaidos praktiką, diskursus ir naratyvus, kriminologai pabrėžia, kad visi šie procesai vyksta ne vakuume, ir kad žiniasklaida yra viena iš daugelio institucijų, kurios informuoja, funkcionuoja bei kurioms šie naratyvai daro įtaką.

Žiniasklaidos turinys ir nusikaltimų baimė

Žiniasklaida dažnai visuomenės yra kaltinama per daug akcentuojant neigatyvius įvaizdžius ir problemas. Teigiama, kad televizijos naujienos yra pripildytos smurto ir chaoso scenų. Tuo tarpu naujienų tarnybų direktoriai atvirai pripažįsta, jog žiniasklaida yra verslas, todėl bauginančiomis naujienomis dažnai siekiama pritraukti auditoriją. Komunikacijos tyrinėtojai pastebi, kad labiausiai intriguojantys vaizdai žiniose dažniausiai turi neigiamą konotaciją ir kelia baimę žiūrovams, tačiau auditorija ir toliau visą savo dėmesį sutelkia į tuos vaizdus, tartum jie keltų tiesioginį pavojų.³¹

Remiantis Youngu, daugiausia tyrimų, analizuojančių žiniasklaidoje pateikiamų neigiamybių poveikį, atlikta siekiant nustatyti ryšį tarp kriminalinių naujienų intensyvumo ir nusikaltimų baimės lygio įvairiose bendruomenėse. Išaiškinta, kad žmonių nusikaltimų baimė yra neproporcinga faktinei nusikaltimų būklei ir jų pačių tikimybei tapti nusikaltimo auka. Tikėtina, kad tokią iškreiptą suvokimą sąlygojo penelyg didelis žiniasklaidos dėmesys kriminalinei tematikai, ypač smurtiniams nusikaltimams, nepaisant nedidelių oficialių šios nusikaltimo rūšies statistinių rodiklių. Heath teigia, kad nusikaltimų istorijos yra pateikiamos kaip sensacijos. Šiuo atveju nurodoma ne į sukrečiantį stilių, o į „nenormatyvinį dėl savo neįprastumo arba netikėtumo – abu veiksniai skatina

³⁰ Ten pat, p. 193.

³¹ Young J. R. The Role of Fear in Agenda Setting by Television News // American Behavioral Scientist. 2003, Vol. 46 (12), p. 1675.

geriau įsiminti įvykius“ nusikaltimų pateikimą.³² Pavyzdžiui, Čikagoje XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje nužudymai sudarė mažiau negu 0,02 proc. bendro nusikaltimų skaičiaus, tačiau 26,2 proc. visų nusikaltimų tematika pateiktų istorijų didžiausiame šio miesto laikraštyje (*The Chicago Tribune*) tais metais buvo skirta būtent nužudymams. Po dešimties metų Liska ir Baccaglioni tyrimai, kuriais analizuotos Nacionalinio nusikaltimų tyrimo tendencijos 1974–1975 metais, parodė beveik identiškus rezultatus. Kaip ir Graberio tyrimu, jais nustatyta, kad 26 Amerikos miestuose nužudymai sudarė tik 0,02 visų nusikaltimų. Tuo tarpu prieš metus Nacionalinio nusikaltimų tyrimo buvo atlikta žiniasklaidoje pateikiamų naujienų turinio analizė, kuri parodė, kad nužudymai sudaro 29,9 proc. kriminalinių istorijų visuose didžiausiuose tiriamų 26 miestų dienraščiuose.³³ Panašūs rezultatai buvo gauti ir Lietuvoje 1997–1999 metais atlikus kompleksinį žiniasklaidos, nusikaltimų ir viešosios nuomonės tyrimą. Ši studija parodė, kad tiek spaudos, tiek televizijos nusikaltimų pristatymas tiriamuoju laikotarpiu nebuvo struktūriškai proporcingas oficialiai baudžiamajai statistikai. Pavyzdžiui, reportažai apie smurtą televizijoje sudarė apie 40 proc. visų kriminalinių reportažų. Daugiausia dėmesio skirta nusikaltimams asmens gyvybei, sveikatai, laisvei bei orumui, kurie bendroje kriminalinėje statistikoje sudarė tik 4 proc. visų užregistruotų nusikaltimų rūšių.³⁴ Tuo tarpu kiti kriminologai Jaehnig, Weaver ir Fico (1981) gavo panašaus pobūdžio rezultatus, ištyrę tris skirtingų dydžių miestus: Indianapolį, Indianą (714,878 gyventojų); Evanstoną, Ilinojų (76,665 gyventojų); ir Lebanoną, Niu Hampšyrą (11,300 gyventojų). Jie palygino nusikaltimų baimės duomenis su oficialia nusikaltimų lygio statistika bei kriminalinių istorijų intensyvumo rodikliu spaudoje. Tyrėjai nustatė procentinę dalį šių trijų zonų, apklaustų žmonių, kurie apskritai išreiškė susirūpinimą dėl nusikaltimų. Nusikaltimų lygis šioje miestuose atitinkamai siekė 0,05 proc., 0,07 proc. ir 0,03 proc.; spaudoje pateikiamos kriminalinės naujienos – 14,5 proc., 12,1 proc. ir 6,7 proc. visų naujienų; o dalis respondentų, susirūpinusių kriminaline problematika, atitinkamai sudarė 60 proc., 47 proc. ir 3 proc.³⁵ Taigi tyrimo rezultatai rodo, kad mies-

³² Ten pat.

³³ Ten pat, p. 1676.

³⁴ *Dobryninas A.* Virtuali nusikaltimų tikrovė. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 35.

³⁵ *Young J. R.* The Role of Fear in Agenda Setting by Television News // *American Behavioral Scientist.* 2003, Vol. 46 (12), p. 1676.

tuose, kurių spaudoje daugiausiai rašyta kriminaline tematika, buvo kilęs didžiausias susirūpinimas nusikaltimų problema.

NARKOTIKŲ BAIMĖS ATVEJIS

Pristatant narkotikų baimės konstravimo aspektus, šioje straipsnio dalyje daugiausia remiamasi amerikiečių sociologo Craigo Reinarmano teorinėmis bei praktinėmis išvalgomis.

Savo darbuose Reinarmanas kalba apie kruopščiai plėtojamą isteriją dėl narkotikų, kartu bandydamas atskleisti esminius šio proceso elementus. Anot sociologo, „kovos“ prieš narkotikus, narkomanijos prevencijos kampanijos ir kiti padidinto visuomenės dėmesio narkomanijos problematikai laikotarpiai nėra paprasčiausios reakcijos į įvairias su narkotikų vartojimu susijusias problemas. Narkotikų baimės yra pasikartojantis kultūrinis ir politinis fenomenas, reikalaujantis sociologinio suvokimo. Taigi svarbu ne tik suvokti, kodėl žmonės vartoja narkotikus, bet ir suprasti tokio didelio visuomenės susirūpinimo šiomis problemomis struktūrą. Reinarmanas „baimes“ įvardija kaip vieną iš moralinės panikos formų, ideologiškai sukonstruotų tam, kad interpretuotų vieną ar kitą „cheminį blogį“, kaip esminę daugybės visuomenės negandų priežastį.³⁶

Reinarmanas pateikia skirtingus narkotikų baimės laikotarpių pavyzdžius. Pasak sociologo, visiems laikotarpiams buvo būdingi griežti narkotikų kontrolės įstatymai, turėję mažinti šių medžiagų vartojimą bei su tuo susijusias problemas. Reinarmanas teigia, kad nėra jokių šių įstatymų poveikio įrodymų, tačiau akivaizdu, kad jie praplėtė socialinės kontrolės ribas bei pagerino jos kokybę „pavojingų“ socialinių grupių atžvilgiu.

Sociologas išskiria septynis pagrindinius narkotikų baimės elementus: (1) tiesos buvimas; (2) žiniasklaidos problemos eskalavimas; (3) politiniai moraliniai antreprenieriai; (4) profesinės interesų grupės; (5) konflikto istorinis kontekstas; (6) narkotikų vartotojų siejimas su „pavojinga klase“; ir (7) narkotikai kaip daugybės visuomenės bėdų kaltininkas.

Pirmuoju atveju manoma, kad visos kampanijos prieš narkotikus yra iš dalies pagrįstos, kadangi visais laikais ir visose visuomenėse egzistavo šių medžiagų vartojimas, kuris kartais viršydamas to laikotarpio visuomenės normas, sukeldavo neigiamų pasekmių.

³⁶ Reinarman C. *The Social Impact of Drugs and the War on Drugs: The Social Construction of Drug Scares*. 1999, p. 58.

Žiniasklaidos vaidmuo šiame procese siejamas su įvykių rutinizacijos procesu – paversdama kritinius atvejus tipiniais, o epizodinius – epideminiais, ji dramati-zuoja narkotikų bei kitas socialines problemas, naudodamasi savo įprastais žinių kūrimo mechanizmais ir taip patenkindama savo komercinį interesą.³⁷

Kalbant apie narkotikų baimę, svarbus yra vadinamų moralinių antreprenierių vaidmuo. Reinermanas pabrėžia, kad šiuo atveju didžiausios galios turi politiniai elitai. Reikalaudami atkreipti dėmesį į narkotikų vartojimo grėsmę, antreprenieriai neretai tampa žiniasklaidos narkotikų keliamo „pavojaus“ pirminiu šaltiniu. Reinermanas pastebi, kad kylant socialinėms baimėms antreprenieriai geba išgauti sau naudos, kuri dažniausiai yra finansinio pobūdžio ir turi mažai bendro su pačia narkotikų problema. Politinis elitas, apibūdindamas narkotikus kaip funkcinį blogį, nukreipia dėmesį nuo kitų, labiau sisteminių visuomenės problemų. Be to, politinėje kultūroje esantys griežti narkotikų plitimui lyderiai užima stabilesnę poziciją, nerizikuoja prarasti piliečių balsų, taigi ir finansinio rėmimo.

Kylant narkotikų baimei, įvairios profesinės interesų grupės, įvairūs diskursai varžosi dėl teisės į narkotikų problemą, t.y. jie nori įgyti galią kurti ir daryti įtaką visuomenės narkotikų problemos suvokimui bei nusakyti, kokių veiksmų privalu imtis. Šios grupės gali būti pramoninkai, bažnyčios atstovai, medikai, farmacininkų asociacijos, gydymo industrija, įvairios teisingumo vykdy-mo institucijos, mokslininkai, buvę narkomanai, Reinermano teiginiais kalbant, atsivėrusieji į ligos ideologiją.³⁸

Tačiau vien žiniasklaida, moraliniai antreprenieriai ir profesinės interesų grupės nesukelia narkotikų baimės. Šiuo atveju pabrėžiama svarba pamatinių konfliktų, kurie paverčia narkotikus funkcinė blygybe. Socialinių baimių metu tie patys konfliktai – ekonominiai, politiniai, kultūriniai, klasiniai arba jų kombinacijos – sudaro sąlygas, kuriomis narkotikų vartotojų grupės apibrėžiamos kaip pavojingos.

Kitas svarbus momentas, į kurį atkreipia dėmesį Reinermanas tas, kad narkotikų baimė nėra savaimė apie narkotikus, nes narkotikai nesukelia socialinių pasekmių tol, kol jų nepradeda vartoti žmonės. Narkotikų vartojimo baimę kelia konkretūs individai, kurie dažniausiai įtakingų grupių jau būna apibrėžti kaip keliantys grėsmę.

³⁷ Ten pat, p. 61.

³⁸ Ten pat.

Taigi narkotikams arba juos vartojančiai grupei suverčiama kaltė dėl įvairių socialinių negandų, kurios dažniausiai su narkotikų vartojimu yra susijusios netiesiogiai. Tokių kaltinimų reikšmė yra labai svarbi, kadangi jie suteikia didžiulę aiškinamąją galią, taigi ir platesnę rezonansą tvirtinimams apie „narkotikų baimę“. Taip manipuliuodami narkotikų tematika, elitai slepia socialines problemas, kurios yra būdingos jų kontroliuojamai socialinei sistemai.

Narkotikų baimės ir kiti šiai temai padidinto visuomenės dėmesio laikotarpiai nėra pavieniai nesusiję epizodai. Pavyzdžiui, pareiškimai apie narkotikų žalą visuomenei gali padėti elitui didinti socialinę kontrolę grupių, kurios apibrėžiamos kaip „pavojingos“, įtvirtinti vienos klasės moralinį kodeksą kaip dominuojantį arba mobilizuoti rinkėjų paramą. Kartu sociologas bando atsakyti į klausimą, kodėl Amerikos visuomenė yra jautri narkotikų baimei. Viena vertus, tvirtinimai apie narkotikų blogį yra gyvybingi Amerikos kultūroje, kadangi iš dalies jie suteikia piliečiams galimybę turėti savotišką „tautos demoną“, kuriam galima suversti kaltę dėl įvairaus netipinio elgesio arba kitų sąlygų, keliančių nerimą, bet negalimų paaiškinti kitais būdais. Amerikos politinėje kultūroje individualūs problemų aiškinimai yra labiau paplitę negu socialiniai. Kita vertus, Amerikos visuomenė kilo iš puritoniškos kultūros, kurioje savikontrolė turėjo labai didelę reikšmę. Tokioje visuomenėje narkotikų vartojimas asocijuojasi su kontrolės praradimu, todėl kvaishalu labai bijoma. Trečia, ant puritoniškos kultūros pamatų pažangus kapitalizmas pastatė postmodernią masinio vartojimo kultūrą, kuri dar labiau didino savikontrolės svarbą. Taigi narkotikų baimė Amerikos visuomenėje atsiranda iš dalies dėl to, kad žmonės turi nuolatos stengtis susidoroti su prieštaravimais tarp puritoniškos kultūros, reikalaujančios laikytis savikontrolės, ir masinio vartojimo kultūros, keliančios savikontrolei vis naujų išbandymų.³⁹

Tuo tarpu žiniasklaidos vaidmuo šiame kontekste dažniausiai nėra kvestionuojamas. Šiuolaikinėje visuomenėje masinės informacijos priemonės tampa erdve, kurioje reprodukuojamos socialinės, kultūrinės bei moralinės visuomenės vertybės. Kartu jos tampa vienu iš pagrindinių informacijos šaltinių apie normatyvinius visuomenės kontūrus ir, tuo pačiu, turi didelės įtakos visuomenės socialiniam žinojimui apie nusikalstamo elgesio apraiškas. Tokio pobūdžio informacija patekdama į viešąjį diskursą, gali parodyti tam tikrą socialinės tvar-

³⁹ Ten pat, p. 62–63.

kos lūžį ir kartu identifikuoti tuos, kurie yra už normatyvinių visuomenės ribų. Tačiau tuo pačiu kriminologai akcentuoja ir komercinį žiniasklaidos interesą pateikti kriminalinio pobūdžio informaciją. Taigi, viena vertus, reaguodama į moralinių požiūrių jautrias visuomenės problemas, o, kita vertus, siekdama komercinių tikslų ir sensacingai pateikdama kriminalinius įvykius, žiniasklaida dramatiškai kriminalinės justicijos problemas, iškreipdama jų suvokimą ir kartais sukeldama nusikaltimų baimę.

Pernelyg jautriai reaguodama į tuos elgesio aspektus, kuriuose išvelgiamas tam tikras iššūkis visuomenės socialinėms normoms, moralinėms vertybėms, žiniasklaida gali kelti moralinę paniką (šiuo atveju nusikaltimų baimė traktuojama kaip viena iš moralinės panikos apraiškų) dėl kurios nors socialinės problemos. Taip gali būti reikalaujama griežtesnės socialinės kontrolės, atsirasti naujų „autsaiderių“ grupių, augti deviacija. Tačiau kartu nereikėtų pamiršti ir komercinio masinės informacijos priemonių intereso keliant ir palaikant nusikaltimų baimę.

Toliau pateikiamos pagrindinės tyrimo, atlikto magistrinio darbo „Moralinės panikos konstravimas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: narkomanijos atvejis“ rėmuose, išvados.⁴⁰ Tyrimo metu buvo atlikta kiekybinė didžiausio naujienų portalo Lietuvoje „DELFI“ publikacijų narkotikų tematika turinio analizė. Siekta nustatyti domėjimosi šia tema intensyvumą bei esminius retorikos elementus tiriamuoju laikotarpiu. Tuo pačiu buvo atsižvelgta ir į kitus „narkotikų baimės ciklo“ elementus – pristatant visuomenės nuomonės ir požiūrio į narkotikų problemą, narkomanijos plitimo ir žalos rodiklių, valdžios bei teisėsaugos atstovų dėmesio šiai tematikai pokyčius tiriamuoju laikotarpiu, naudotasi įvairių sociologinių tyrimų, kriminalinės statistikos duomenimis bei kitais relevantiškais dokumentais. Tyrimo laikotarpis apėmė penkerius metus (2000 01 01–2005 12 31).

Šiame darbe bandyta išanalizuoti žiniasklaidos įtaką moralinės panikos konstravimui dėl narkotikų problematikos. Didžiausio Lietuvos naujienų portalo narkotikų diskurso, visuomenės, valdžios atstovų bei teisėsaugos institucijų dėmesio šiai problematikai analizė parodė, kad visa tai neatitinka vartojimo plitimo ir neigiamų pasekmių rodiklių pokyčių tiriamuoju laikotarpiu.

⁴⁰ Plačiau apie tyrimą žr. *Dobrynina M.* Moralinės panikos konstravimas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: narkomanijos atvejis. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, 2007.

Tyrimu nustatyta, kad pernelyg intensyvus dėmesys narkotikų tematikai internetinėse publikacijose, dramatiškas šios problemos pristatymas rezonuoja su padidėjusiu visuomenės susirūpinimu šia socialine problema. Tai lėmė ne tik „iškreiptą“ situacijos suvokimą, bet ir atitinkamos deviantų grupės stigmatizavimą, taip pat reikalavimą griežtinti socialinės kontrolės priemones.

Šiuo atveju deviacijos amplifikacijos spiralę pratęsė valdžios atstovų bandymai tam tikrus pavienius įvykius paversti nacionaline problema, pareiškimai apie „epideminį“ problemos pobūdį bei raginimai stoti į „kovą“ su šalį apėmusiu „socialiniu blogiu“. Pabrėžtina, kad, viena vertus, Lietuvoje suaktyvėjusių politikų dėmesį narkotikams galėjo lemti pačioje visuomenėje kilęs vėjus dėl narkomanijos plitimo, tad ir griežtesnių socialinės kontrolės priemonių reikalavimas. Antra vertus, valdžios atstovai patys gali reguliuoti moralinę paniką, sąmoningai kurdami problemas ir baimę.

Kalbant apie neadekvataus dėmesio narkotikams kontekstą, pastebėtina, kad tiriamuoju laikotarpiu ši tema politiniame diskurse išpopuliarėdavo priešrinkiminių kampanijų metu. Kartu didelės įtakos politinio narkotikų diskurso formavimuisi turėjo Lietuvos integraciniai procesai. Tiriamuoju laikotarpiu buvo plečiamas narkotikų kontrolę vykdančių valstybinių institucijų tinklas, didintos šiam tikslui skiriamos valstybės biudžeto lėšos, narkotikų žalą vis dažniau aptarinėdavo valdžios atstovai, stiprėjo teisinis problemos reglamentavimas, o kartu augo kriminaliniai narkomanijos rodikliai.

Taigi žiniasklaidos, visuomenės, politikų bei teisėsaugos institucijų reakcija į narkotikus, skatino griežtesnę jos socialinę kontrolę, o tai, savo ruožtu, amplifikavo deviacijos mastus. Tuo tarpu narkomanijos plitimo ir narkotikų vartojimo pasekmių rodikliai rodė priešingas tendencijas. Tyrimo metu užfiksuotas padidintas dėmesys narkomanijos problematikai atitiko penkis pagrindinius moralinės panikos kriterijus: reakcijos neproporcingumas, matuojama problema, priešiškus panikos objektams, visuotinis susitarimas arba konsensusas, kad pavojus yra realus, ir kintamumas.

IŠVADOS

Nusikaltimų baimių tema yra pakankamai nauja akademinėse diskusijose. Tačiau atsiradusi prieš keturis dešimtmečius, ji užėmė pakankamai tvirtas pozicijas tiek politiniame, tiek profesiniame, tiek viešajame diskursuose. Daugeliui praktikų nusikaltimų baimės problema tapo ne mažiau svarbi už pačių nusikaltimų grėsmę. Teigiama, kad nusikaltimų baimė skatina fizinį ir psi-

chologinį atsiribojimą nuo bendruomeninio gyvenimo. Ji silpnina neformalias socialinės kontrolės sistemas, taip pat individų ir bendruomenių gebėjimą atsakyti į kylančius sunkumus. Tokiu būdu sukuriama terpė tolimesniems nusikaltimams ir socialinės tvarkos pažeidimams. Nusikaltimų baimė taip pat mažina visuomenės pasitikėjimą kriminalinės justicijos sistema, taigi ir valstybės gebėjimu apsaugoti piliečius, tuo pažeidžia vieną esminių socialinės tvarkos garantų.

Pastebėtina, kad nusikaltimų baimė, visų pirma, yra politinis simbolis, tad atlieka instrumentinį vaidmenį. Šiuo atveju nusikaltimų baimių jausmas gali būti traktuojamas kaip visuomenės nuomonės elementas. Kaip pastebi kriminologai, apeliavimas į viešąją nuomonę, kuris dažniausiai vyksta per masines informacijos priemones, užima vieną svarbiausių vietų politiniame diskurse. Mat viešoji nuomonė suteikia pagrindą politinės bei įstatyminės valdžios legitimavimui. Taigi, pavyzdžiui, demokratinėse Vakarų valstybėse egzistuoja politinė tendencija apeliuoti į nusikaltimų baimes kaip populiarią rinkiminių kampanijų „problematiką“ ir taip pritraukti visuomenės dėmesį.

Tačiau nusikaltimų baimė užima svarbią vietą ne tik politiniame, bet ir iš dalies jį palaikančiame viešajame diskurse. Taigi šios problematikos atsiradimas masinėse informavimo priemonėse sietinas su jos iškilimu politikoje. Žiniasklaida šiuo atveju yra viena esminių politinių partijų bei valstybinių institucijų informacijos pateikimo visuomenei priemonių. Tačiau kartu nereikėtų nuvertinti ir kitų jos funkcijų. Masinės informacijos priemonės daro įtaką visuomenės nuomonės, o kartu ir socialinių baimių formavimui. Be to, jos atlieka svarbią funkciją reprodukuodamos visuomenės socialines normas.

Šiuo atveju paminėtina ir specifinė žiniasklaidos „darbotvarkės sudarymo“ (*agenda-setting*) funkcija, apibrėžianti jos santykį su visuomenės nuomone ir politika. Žiniasklaida dalyvauja sudarant bei koreguojant politikų ir politikos formuotojų darbotvarkes, atrinkdama ir apibrėždama diskutuojamus klausimus bei socialines problemas ir, savo ruožtu, susiaurindama gvildenamų politinių klausimų diapazoną. Taigi nusikaltimų baimės ne tik gali būti politikų skleidžiamos per masines informacijos priemones, tačiau pati žiniasklaida gali kelti nusikaltimų baimes ir padaryti jas pagrindiniu politinių diskusijų objektu. Tačiau toks masinių informacijos priemonių vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje labiau sietinas ne tiek su jų „ketvirtosios valdžios“ funkcija, kiek su komerciniais tikslais, kai nusikaltimų tematika tampa viena geriausiai parduodamų jos prekių.

Žiniasklaidos vaidmuo šiame procese siejamas su įvykių rutinizacijos procesu. Paversdama kritinius atvejus tipiniais, o epizodinius – epideminiais, ji dramatizuoja nusikaltimų bei kitas socialines problemas, naudodamasi savo įprastais žinių kūrimo mechanizmais, taip patenkindama savo komercinį interesą. Taigi žiniasklaida neretai yra kaltinama per dideliu negatyvių įvaizdžių ir problemų akcentavimu. Naujienų tarnybų direktoriai atvirai pripažįsta, kad žiniasklaida yra verslas, todėl bauginančias naujienas, galinčias sukelti nusikaltimų baimę, dažnai naudoja auditorijai pritraukti. Komunikacijos tyrinėtojai pastebi, kad žiniasklaidoje dėmesį dažniausiai patraukia neigiamą konotaciją turintys vaizdai, keliantys žiūrovo baimę. Tuo tarpu pati auditorija ir toliau savo dėmesį sutelkia ties šiais vaizdais, tartum jie bylotų apie gresiantį tiesioginį pavojų.

Šiame straipsnyje nebuvo bandoma apimti visų masinių informacijos priemonių įvykių pateikimo aspektų ryšiu su nusikaltimų baime nustatyti. Manoma, kad tokiu atveju būtų pervertintas žiniasklaidos vaidmuo. Žiniasklaidos nusikaltimų baimių naratyvai nėra nei savarankiški, nei nepriklausomi, kadangi „nusikaltimų baimės ciklas“ apima daugybę socialinių veikėjų, palaikančių jų funkcionavimą. Todėl reikėtų kalbėti apie tam tikrą esantį ryšį tarp žiniasklaidos ir nusikaltimų baimių, tačiau ne apie jų tiesioginį priežastinį santykį. Taigi analizuojant nusikaltimų baimę, žiniasklaidos vaidmuo turėtų būti decentralizuotas, tačiau jos nereikėtų ignoruoti kaip žinojimo/galios artikuliacijos vietos. Šiuo atveju nereikėtų pamiršti, kad rizikos vertinimas šiuolaikinėje visuomenėje labiau remiasi „nutolusiais“ informacijos šaltiniais, kurių daugiausia aptinkama būtent masinėse informacijos priemonėse.

LITERATŪRA

1. *Chevigny P.* The populism of fear: Politics of Crime in the Americas // *Punishment & Society*. Vol. 5(1), p. 77–96.
2. *Cohen S.* *Folk Devils and Moral Panics*. 3rd Edition. London: Paladin, 2002.
3. *Dobrynina M.* Moralinės panikos konstravimas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje: narkomanijos atvejis. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, 2007.
4. *Dobryninas A.* *Virtuali nusikaltimų tikrovė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
5. *Ferrell J., Sanders C. R.* *Cultural Criminology*. Boston: Northeastern University Press, 1995, p. 25–166.
6. *Gripsrud J.* *Understanding Media Culture*. London: Arnold, 2002.
7. *Jewkes Y.* *Media & Crime*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2006.

8. *Lee M.* *Inventing Fear of Crime: Criminology and the Politics of Anxiety.* Cullompton: Willan Publishing, 2007.
9. *Mason P.* *Criminal Visions: Media Representations of Crime and Justice.* USA, Canada: Willan Publishing, 2003.
10. *McLaughlin E., Muncie J.* *The Sage Dictionary of Criminology.* London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2006.
11. *McQuail D.* *Mass Communication Theory: an Introduction.* London, Thousand Oaks: Sage, 1996.
12. *Reinarman C.* *The Social Impact of Drugs and the War on Drugs: The Social Construction of Drug Scares.* 1999. <<http://www.ips-dc.org/downloads/addicted-testimony-socialimpact.PDF>>.
13. *Sacco V. F.* *When Crime Waves.* Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2005.
14. *Sparks R.* *Television and the Drama of Crime: Moral Tales and the Place of Crime in Public Life.* Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 1995.
15. *Vanderveen G.* *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety: Conceptualisation and Measurement.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2006.
16. *Young J. R.* *The Role of Fear in Agenda Setting by Television News // American Behavioral Scientist.* 2003, Vol. 46 (12), p. 1673–1695.

Margarita DOBRYNINA
Law Institute

THE CONSTRUCTION OF CRIME FEAR IN MASS MEDIA

Summary

This article discusses one of the most relevant contemporary criminological problems – crime fear. The issue of crime fear emerged four decades ago and became of big importance to political, professional and public discourses. Many practitioners consider the problem of crime fear not less significant than crime problem itself. The article discusses the gravity of this topic in modern society, provides major theoretical models of fear of crime, analyses what function does fear take in political discourse and explains its interaction with mass

media, which are one of the main disseminators of criminal fear in contemporary society. Simultaneously, it is important to emphasize that media's crime fear discourse and narratives are not autonomous, since „the fear of crime feedback loop” includes different social agents that enable its functioning. Thus, we may discuss a certain relation between mass media and crime fear, but not the direct causality between the two.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2008 m. rugpjūčio 18 d.

Dr. Rokas USCILA

Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje
centro „Nusikaltimų aukų socialinės
ir teisinės apsaugos“ programos vadovas
J. Basanavičiaus g. 35–3
LT-03109 Vilnius
Tel.: (+370 5) 249 60 57,
el. p.: *rokas@nplc.lt*

VIKTIMOLOGINIAI TYRIMAI LIETUVOJE. VIKTIMIZACIJOS PATIRTIS LIETUVOJE 2007 METAIS

ĮVADAS

Viktimologiniai tyrimai – tai atskira kriminologinių tyrimų rūšis, skirta viktimogeninės situacijos (nukentėjusių asmenų populiacijos) analizei apibrėžtoje teritorijoje bei konkrečiu metu atlikti. Dažniausiai imamas vienerių metų laikotarpis¹, o tyrimas atliekamas už praėjusius metus, pvz., 2007 metų pradžioje (dažniausiai per pirmą metų ketvirtį) atliekamas viktimologinis tyrimas, parodantis asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, patirtį 2006 metais.

Šiuo metu Lietuvoje kiekvienais metais atliekami 2–4 įvairių rūšių viktimologiniai tyrimai. Juos atlieka tiek vyriausybės organizacijos (pvz., Teisės institutas, Policijos departamentas), tiek nevyriausybės organizacijos, viešosios įstaigos (pvz., Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras). Pabrėžtina, kad Lietuvoje atliekami ir nacionaliniai, ir tarptautiniai (pvz., Nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės Europos instituto prie Jungtinių Tautų (HEUNI)) viktimologiniai tyrimai, kai atliekama viktimizacijos lygių lyginamoji analizė Europoje ar ES šalyse.

Pagrindinis nacionalinių viktimologinių tyrimų tikslas – nustatyti bei stebėti bendrą viktimizacijos lygį Lietuvoje, t. y.:

– kokia yra nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų, kitų viktimizacijos procesų, populiacija;

¹ Pastaba: pavieniais atvejais naudojamas 3 ar 5 metų laikotarpis, kartais apskritai klausama, ar asmuo yra patyręs vienokią ar kitokią prievartą.

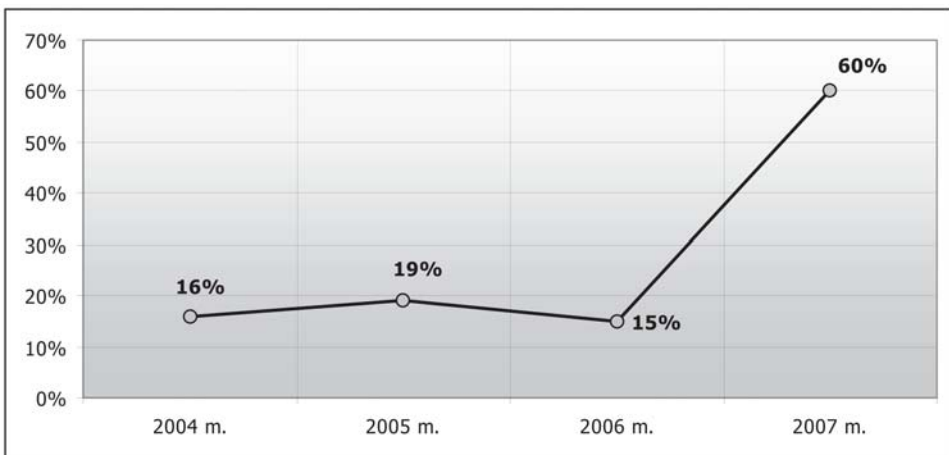
- kokie tai asmenys, kokios jų charakteristikos;
- kiek asmenų patiria pakartotinę viktimizaciją;
- koks nukentėjusių asmenų skaičius Lietuvos miestuose bei kaimuose, koks jų pasiskirstymas amžiaus grupėse;
- kokia yra nukentėjusiojo ir nusikaltusiojo sąveika (interakcija) ir kita.

Pristatomo tyrimo metodologija

Reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą 2008 m. atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ pagal Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro parengtą klausimyną ir jo užsakymu. Tyrimo laikas: 2008 m. balandžio 10–13 d. Respondentų skaičius: N = 1001. Tyrimo objektas: 15–74 metų Lietuvos gyventojai. Apklausos būdas: interviu respondento namuose. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Apklausa vyko: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Alytaus, Šakių, Mažeikių, Pakruojo, Šilutės, Kėdainių, Utenos, Tauragės, Telšių, Rokiškio, Švenčionių, Prienų, Jonavos, Ukmergės ir Raseinių rajonuose. Tyrimas vyko 22 miestuose ir 64 kaimuose.

VIKTIMIZACIJOS PATIRTIS LIETUVOJE 2007 METAIS

Pastaruosius ketverius metus atliekami reguliarūs viktimologiniai tyrimai, kuriuos atlieka Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (NPLC).

**1 pav. NPLC tyrimų rezultatai.
Asmenys, nukentėję nuo nusikalstamų veikų (proc.)**

Pateiktame paveiksle matyti, jog sąlyginai stabilus viktimizacijos lygis 2007 metais palyginti su 2006 m. padidėjo 4 kartus. Klausimas – kodėl? Visų pirma, atsakymo reikia ieškoti tyrimo metodologijoje, kuri 2007 m. buvo kiek pakoreguota, t. y. atsisakyta modelio, kai respondentų buvo bendrai klausama: „Ar jūs asmeniškai nukentėjote nuo nusikalstamos veikos per pastaruosius metus?“ 2007 metų tyrime buvo pateikti konkretūs klausimai, susieti su Baudžiamuoju kodeksu, t. y. su jame numatytomis veikomis, nuo kurių tikėtina, kad gali nukentėti fiziniai asmenys. Pavyzdžiui, buvo klausta: „Ar iš Jūsų asmeniškai buvo pavogtas ar realiai bandyta pavogti turtą, kurio vertė viršija 130 Lt?“, „Ar Jūs buvote sumuštas arba kitaip smurtauojant Jums buvo sukeltas fizinis skausmas ar padarytas sveikatos sutrikdymas?“. Taigi šis tyrimas parodė, kad itin svarbi tyrimais išbandyta ir korektiška metodologija, kuri leidžia gauti iš respondentų kiek įmanoma tikslesnę informaciją.

2008 m. viktimologinio tyrimo duomenų analizė parodė, kad 60 proc. (N=1001) apklaustųjų nurodė, jog 2007 metais yra nukentėję nuo nusikalstamos veikos(-ų). Tarp nukentėjusių respondentų daugiausia yra nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarko pažeidimų (48 proc.), taip pat vagysčių (16 proc.), turto sunaikinimo ar sugadinimo (8 proc.) bei kyšininkavimo (7 proc.).

REALUSIS IR BENDRAS VIKTIMIZACIJOS KOEFICIENTAI REMIANTIS 2007 m. NPLC VIKTIMOLOGINIO TYRIMO DUOMENIMIS

Realus viktimizacijos koeficientas skaičiuojamas pagal šią formulę:

$$K_{VR} = \frac{A_T}{G_{GR}} \times 1000$$

K_{VR} – realus viktimizacijos koeficientas, A_T – tyrimu nustatytų nusikalstamų veikų aukų skaičius, G_{GR} – gyventojų, priklausančių atitinkamai amžiaus grupei skaičius.

Remiantis 2007 m. NPLC viktimologinio tyrimo duomenimis, nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 60 proc. asmenų, priklausančių amžiaus grupei nuo 15 iki 74 metų, o tai sudaro 1 576 163 asmenis.²

$$K_{VR} = \frac{1576163}{2626939} \times 100 \quad K_{VR} = 60$$

² Lietuvos gyventojų skaičius 2007 m. nuo 15 iki 74 m. – 2 626 939. Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. M3010206: Gyventojų skaičius metų pradžioje.

Bendras viktimizacijos koeficientas, remiantis Informatikos ir ryšių departamento (IRD) prie LR VRM 2007 metų duomenimis, skaičiuojamas pagal šią formulę:

$$K_{VB} = \frac{A_{ST}}{G} \times 1000$$

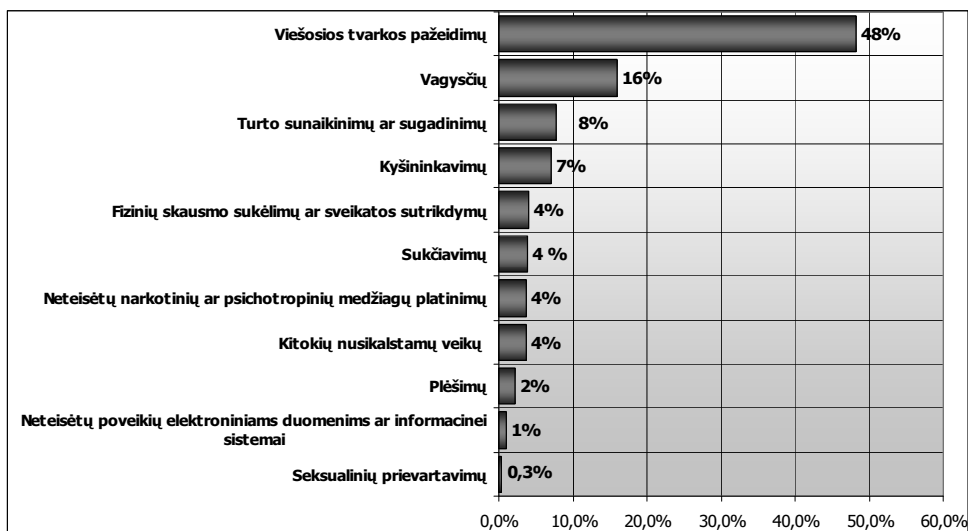
K_{VB} – bendras viktimizacijos koeficientas, A_{ST} – teisėsaugos institucijose registruotų nusikalstamų veikų aukų skaičius, G – gyventojų skaičius.

Remiantis IRD duomenimis, 2007 metais buvo užregistruota 44 590 fizinų asmenų, kurie nukentėjo nuo nusikalstamų veikų, o Lietuvoje buvo 3 384 879 gyventojai (Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenys).

$$K_{VB} = \frac{A_{ST}}{G} \times 1000 \quad K_{VB} = 1,3$$

Taigi 2007 m. teisėsaugos institucijose oficialiai registruota 44 590 fizinų asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų; tai sudarytų vos 1,3 proc. visų Lietuvos gyventojų. Tačiau tyrimas parodė, kad realiai nukentėjusių asmenų Lietuvoje 46 kartus daugiau.

Respondantai nukentėjo nuo (vienas nukentėjęs asmuo galėjo nukentėti kelis kartus):

2 pav. Nukentėjusių asmenų pasiskirstymas pagal nusikalstamas veikas (proc.) N=1001

Tyrimo duomenų analizė parodė, kad 60 proc. (absol. skaič. 600) apklaustųjų pasisakė, jog 2007 metais yra nukentėję nuo nusikalstamos veikos (-ų). Tarp nukentėjusių respondentų daugiausia yra nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarkos pažeidimų (48 proc.), taip pat vagysčių (16 proc.), turto sunaikinimo ar sugadinimo (8 proc.) bei kyšininkavimo (7 proc.).

Nukentusieji nuo viešosios tvarkos pažeidimų. Viktimologinis tyrimas parodė itin didelį viktimizacijos lygį viešosios tvarkos pažeidimų atvejais. Net 48 proc. (absol. skaič. 483) apklaustų asmenų teigė, jog yra nukentėję nuo viešosios tvarkos pažeidimų. Tolesnė duomenų analizė parodė, kad didesnis viktimizacijos lygis yra amžiaus grupėse nuo 15 iki 19 (70 proc.) ir nuo 20 iki 29 (63 proc.) metų. Didėjant asmenų amžiui, matomos tolygios nukentėjusių asmenų viktimizacijos lygio mažėjimo tendencijos. Taigi nuo šios nusikalstamos veikos dažniau nukenčia jauni žmonės, daugiau judantys, mobilūs, dažniau būnantys viešose erdvėse, masinėse jaunimo susibūrimo vietose. Paminėtina ir tai, kad skiriasi šių nukentėjusių asmenų viktimizacijos lygis Vilniuje ir Lietuvos kaimuose. Net 60 proc. apklaustų vilniečių nurodė, jog yra patyrę šią nusikalstamą veiką, tuo tarpu tarp kaimo gyventojų jų buvo 40 proc.

Kitas svarbus aspektas – tai pakartotinė viktimizacija. Net 76 proc. nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarkos pažeidimų per 2007 metus tai yra patyrę daugiau nei vieną kartą (26 proc. nukentėjusių asmenų tai patyrė 2 kartus, 13 proc. – 3 kartus, o 4 ir daugiau kartų – net 37 proc.).

Nukentėjusieji nuo vagysčių. Kaip ir ankstesni viktimologiniai tyrimai, taip ir šis tyrimas parodė, kad nuo vagysčių kiekvienais metais iš 1000 respondentų nukenčia 130–140 asmenų. 2007 metais tokių buvo 160, tai sudarė 16 proc. visų nukentėjusiųjų. Tolesnė duomenų analizė parodė, jog kritinė masė nukentėjusiųjų nuo vagysčių koncentruojasi amžiaus grupėse nuo 20 iki 39 metų, tai sudaro 42 proc. visų šios rūšies nukentėjusių asmenų. Paminėtina ir tai, kad Vilniuje yra kiek žemesnis viktimizacijos lygis (13 proc.), kituose Lietuvos didžiuosiuose miestuose – (19 proc.), kaimuose – (15 proc.). Lyginant su nukentėjusiais nuo kitų nusikalstamų veikų, šiuo atveju mažesnės pakartotinos viktimizacijos (per 1 metus) apraiškos, 80 proc. nukentėjusių asmenų nurodė, jog nukentėjo vieną kartą.

Turto sunaikinimas ir sugadinimas. Kaip ir vagysčių atvejais, šių nukentėjusių asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes rodo, kad 59 proc. nukentėjusių asmenų priklauso amžiaus grupei nuo 20 iki 39 metų. Tuo tarpu tarp vyresnio amžiaus nukentėjusiųjų matomos priešingos tendencijos: amžiaus gru-

pėje nuo 50 iki 74 metų nukentėjusiųjų nuo turto sunaikinimo ar sugadinimo buvo 23 proc.

Paminėtina ir tai, kad turto sunaikinimo ir sugadinimo atvejais nukentėjusių asmenų viktimizacija Vilniuje (13 proc.) 3 kartus intensyvesnė negu Lietuvos kaimuose (4 proc.). Svarbu ir tai, jog 21 proc. nukentėjusiųjų nuo turto sunaikinimo ar sugadinimo nurodė, kad tai patyrė (per 1 metus) 2 kartus, 5 proc. – 3 ir daugiau kartų.

Be paminėtų nukentėjusių asmenų reikėtų išskirti asmenis, nukentėjusius nuo **fizinio skausmo sukėlimo ar sveikatos sutrikdymo**. Tarp kitų nukentėjusiųjų šių asmenų buvo vos 4 proc. Tačiau ankstesnių metų tiek tarptautiniai, tiek nacionaliniai atrankiniai (rūšiniai) viktimologiniai tyrimai rodė aukštą **moterų, ypač vaikų, smurtinės viktimizacijos lygį**, kai smurtą šeimoje patiria 40–60 proc. moterų. O 2007 m. NPLC moksleivių viktimizacijos tyrimas parodė, kad per 2007 m. net 14 proc. vaikų yra patyrę fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą, 6 proc. – nesunkų sveikatos sutrikdymą bei 4 proc. – seksualinio pobūdžio nusikalstamą veiką.

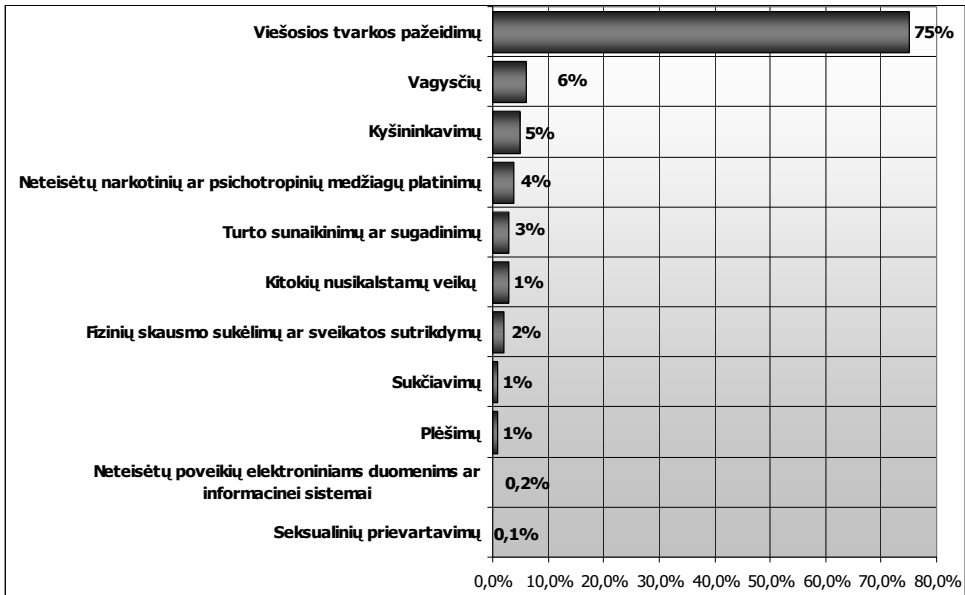
Pabrėžtina, kad šio viktimologinio tyrimo tikslas – kuo tiksliau pateikti **bendrą viktimizacijos lygmenį**. Deja, jis nėra pakankamas, kad būtų galima atskleisti rūšinės viktimizacijos (vaikų, moterų, pagyvenusių žmonių, neįgalių asmenų ir pan.) kiekybinius bei kokybinius aspektus. Pristatomo tyrimo metodologija pasižymėjo tuo, kad apklausos vyko namų ūkiuose, tad jei ir buvo apklausama moteris, tuo metu ji galėjo būti kartu su smurtautoju, be to, smurto aukos dažnai nelinkusios pirmam pasitaikiusiajam atskleisti smurto patyrimo faktą, aukos būna įbaugintos ir pan. Analogiška situacija su nuo seksualinio pobūdžio nusikalstamų veikų nukentėjusiais, tyrimo duomenys parodė, jog tik 0,3 proc. apklaustųjų patyrė **seksualinį prievartavimą**.

Taigi, siekiant atskleisti gilesnes viktimizacijos apraiškas, būtina karts nuo karto, pvz., kas 3–4 metus atlikti specializuotus (rūšinius) viktimologinius tyrimus, skirtus atskirų nukentėjusiųjų kategorijoms.

Be to, šis tyrimas parodė, kad didžioji dalis nukentėjusiųjų lieka už dabar egzistuojančios pagalbos ir paramos nukentėjusiems asmenims „sistemos“ ribų. Kompleksiškai vertinant nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų socialinę ir teisinę apsaugą, pabrėžtina, kad ji orientuota tik į atskiras nukentėjusių asmenų kategorijas, pvz., nukentėjusiuosius nuo smurtinių nusikaltimų, asmenis, patyrusius smurtą šeimoje, nukentėjusius vaikus ir pan. Kritinei masei nukentėjusiųjų (pvz., vagysčių, plėšimų ir t. t.) neužtikrinami net minimalūs pagalbos ir

paramos standartai, dalis jų apskritai neprieina prie baudžiamojo persekiojimo sistemos. Tad formuluotina rekomendacija kurti atskirą institutą (tarpinstitucinę organizaciją), kuris kompleksišškai rūpintųsi visų nukentėjusių asmenų socialinės ir teisinės apsaugos klausimais.

Respondentai nukentėjo nuo šių nusikalstamų veikų:

3 pav. Nusikalstamų veikų pasiskirstymas (proc.) N=3344

Tyrimo duomenys parodė, kad tarp visų nusikalstamų veikų (nuo kurių nukentėjo respondentai) net 75 proc. (absol. skaič. 2498) sudarė viešosios tvarkos pažeidimai, nors registruotų nusikalstamų veikų statistika rodo, kad šių veikų nuo 2004 m. mažėja, matomos tolygios mažėjimo tendencijos. 2007 m. buvo registruota 3412 viešosios tvarkos pažeidimų, tai sudarė 4,5 proc. bendro registruoto nusikalstamumo. Tad galima kelti prielaidą apie itin didelį šių veikų latentįškumą, kuris susijęs su tam tikrais viktimologiniais aspektais. Tyrimas parodė, kad net 84 proc. nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarkos pažeidimų nesikreipė į teisėsaugos institucijas.

Viktimologijos doktrinoje išskiriamas „aukos atbukinimo fenomenas“, kuris pasireiškia tuo, kad asmuo supranta, jog patyrė nusikalstamą veiktą, galimas nusikaltusiojo baudžiamasis persekiojimas, tačiau auka savotiškai „toleruoja“ tokį elgesį, nesikreipia į policiją. Viena vertus, viešosios tvarkos pažeidimai tampa kas-

dieniu atributu, tai galime matyti kiekvieną dieną viešajame transporte, parkuose, gatvėse, poilsio zonose, taip pat viešųjų (ypač) nemokamų renginių metu.

Viešosios tvarkos pažeidimai, šių nusikalstamų veikų paplitimas, apraiškos formos yra tiesiogiai susijusios su bendru visuomenės kultūriniu lygiu valstybėje. Šio tyrimo duomenis galima vertinti kaip indikatorių, parodantį, kiek visuomenėje stiprios ir gajos socialinės savikontrolės sistemos, papročiai, kiek žmonės paiso bendrų elgesio normų, kiek gerbiamas kitas asmuo ir bendruomenė apskritai. Be to, tai gali byloti apie socialinių deviacijų (alkoholizmo, narkomanijos, negatyvių subkultūrų įsikerojimą ir pan.) formavimąsi ir paplitimą, taip pat palankios terpės sunkesniems nusikaltimams (ypač smurtiniams) atsiradimą.

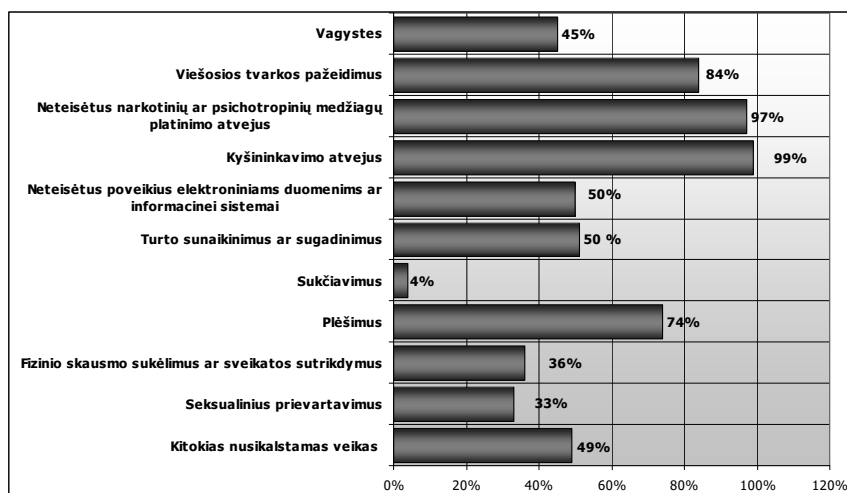
Kita vertus, tai asmens nenoras kontaktuoti su teisėsauga dėl laiko stokos, t. y. važiuoti į policijos įstaigą, gaišti kelias valandas dokumentacijos „forminimui“, vėliau dalyvauti ikiteisminiame tyrime, – tai reikalauja nemažų laiko sąnaudų, pagaliau veikia baimė, kad nusikaltusysis gali persekioti. Be to, kaip rodo tyrimai, nemažai nukentėjusių asmenų nepasitiki policijos pareigūnais, dažnas nesitiki, kad policija padės.

Kitas aspektas, kuris gali būti susijęs su dideliu nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarkos pažeidimų skaičiumi – tai baudžiamųjų bei administracinių įstatymų dviprasmiškumas.³ Viktimologiniame tyrime pateiktas klausimas, kuris sietas su 284 BK str. 1–2 d., t. y. klausta: „Ar teko patirti, kaip kažkas viešoje vietoje įžūliu elgesiu, necenzūriniais žodžiais, grasinimais, patyčiomis arba vandališkais veiksmais demonstravo nepagarbą aplinkiniams ar aplinkai ir trikdė visuo-

³ Pastaba: buvo numatyta, kad įsigaliojus 2003 m. BK, ATPK neliks chuliganizmo kaip administracinio teisės pažeidimo, o BK įtrauks atitinkamą baudžiamąjį nusižengimą. Tačiau taip nebuvo padaryta, tad praktikoje dažnai kyla teisės pažeidimo kvalifikavimo problemų, t. y. kada bus baudžiamasis nusižengimas, o kada administracinis teisės pažeidimas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2004 02 05 pateikė konsultaciją „Dėl atsakomybės už BK 284 str. 2 dalyje ir ATPK 174 straipsnyje numatytas veikas atbaidymo kriterijų“. Konsultacija – BK 284 str. 2 dalies ir ATPK 174 straipsnio dispozicijose numatytos veikos apibūdintos panaudojant vertinamuosius požymius, todėl griežtai apibrėžtų baudžiamosios ir administracinės atsakomybės atbaidymo kriterijų kol kas nėra. Sankcijos už atitinkamų veikų padarymą taip pat panašios. Tokiomis aplinkybėmis atsakomybės atbaidymo klausimas spręstinas vadovaujantis ne vien BK ir ATPK atitinkamų straipsnių tekstu, bet ir ATPK 9 str. 2 dalies nuostata, reikalaujančia atsižvelgti į konkrečios veikos pobūdį. Šiuo konkrečiu atveju reikėtų atsižvelgti į kaltininko veiksmų ypatybes, intensyvumą, trukmę, nukentėjusiųjų asmenybę, jų skaičių, viešosios vietos specifiką (pvz., dėl susiklosčiusių tradicijų rimties ir tvarkos laikymosi reikalavimai būna griežtesni oficialių iškilnių, ceremonijų, kulto apeigų ir pan. vietose, tuo tarpu sporto renginiuose, buitinio bendravimo vietose, neformaliuose susibūrimuose elgesio normos nėra tokios griežtos) ir kt. Teismų praktika, 2004 03 01, Nr. 20.

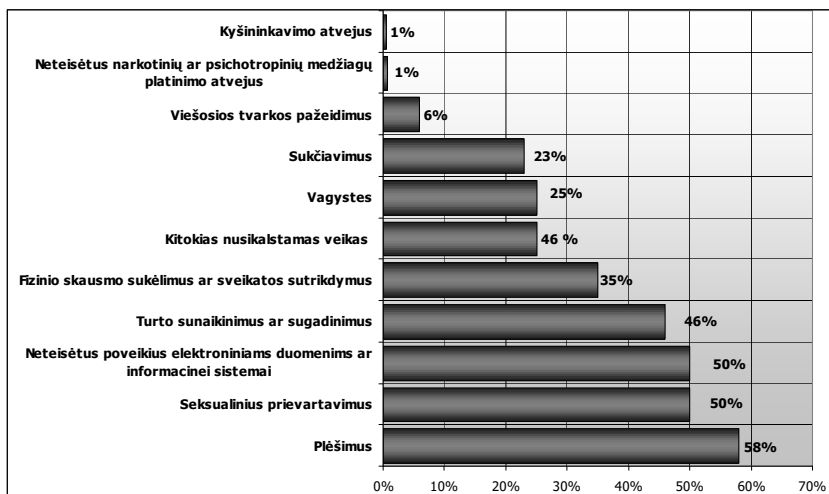
menės rimtį ar tvarką?“ Tad keltinas klausimas, ar formuluotė „necenzūriniai žodžiai“ neklaidino respondentų? Čia būtina pabrėžti, kad NPLC viktimologinio tyrimo klausimyne naudotos formuluotės, kurios pateiktos baudžiamajame įstatyme, o respondentų atsakymai sieti ne su administraciniais teisės pažeidimais, o su nusikalstamomis veikomis, t. y. vertinta jų nusikalstamų veikų patirtis.

Reikia pateikti aiškius kriterijus, leisiančius atriboti viešosios tvarkos pažeidimus kaip baudžiamuosius nusižengimus bei administracinius teisės pažeidimus. Suprantama, kad galimas ir kitas sprendimas, t. y. 284 str. 2 dalies panaikinimas, šios veikos dekriminalizavimas, paliekant ATPK 174 str., arba pastarojo panaikinimas.

4 pav. Nukentėję asmenys, kurie nė karto nesikreipė į teisėsaugos institucijas, t. y. nepranešė apie nusikaltimus (proc.)

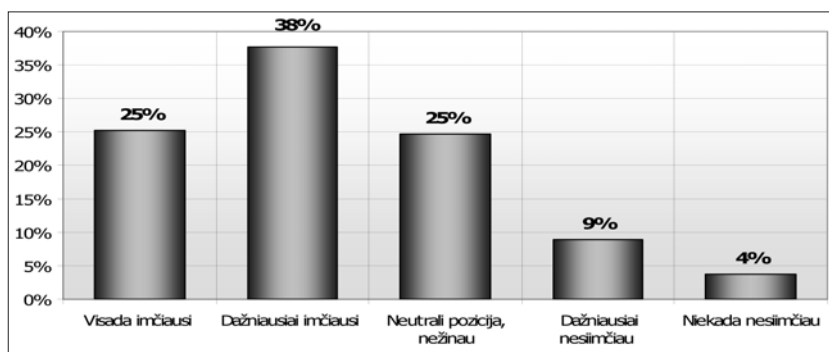
Tyrimo duomenys atskleidė itin didelį asmenų, nė karto nesikreipusių į teisėsaugos institucijas dėl patirtos nusikalstamos veikos, skaičių. Kyšininkavimo, neteisėto narkotinių, psichotropinių medžiagų platinimo, taip pat viešosios tvarkos pažeidimų atvejais matomas itin didelis nesikreipiančių nukentėjusiųjų skaičius.

5 pav. Teisėsaugai pranešta apie padarytas nusikalstamas veikas (proc.)

Tik apie 11 proc. (absol. skaič. 381) nusikalstamų veikų, nuo kurių nukentėjo respondentai, sužinojo teisėsaugos institucijos, t. y. joms apie tai buvo pranešta. Daugiausiai teisėsauga sužinojo apie plėšimo (58 proc.), seksualinio prievartavimo (50 proc.), turto sunaikinimo ar sugadinimo atvejus (46 proc.), taip pat neteisėtą poveikį elektroniniams duomenims ar informacinei sistemai (50 proc.).

ASMENŲ PASIRYŽIMAS AKTYVIAI DALYVAUTI NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOJE

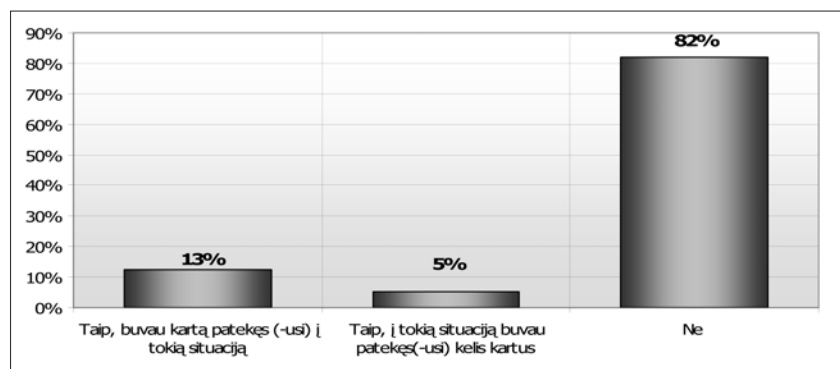
6 pav. Atsakymai (proc.) į klausimus, ar Jūs imtumėtės aktyvių veiksmų, kad užkirstumėte kelią nusikalstamai veikai/nusikaltimui, jei ji nėra nukreipta prieš jus ar jūsų šeimos narius? N=1001

Net 63 proc. respondentų nurodė, kad imtūsi aktyvių veiksmų, siekdami užkirsti kelią nusikalstamai veikai, kuri nėra tiesiogiai nukreipta prieš juos ar jų šeimos narius. Svarbu pabrėžti, kad 1/4 visų apklaustųjų tai padarytų visada. Įdomu ir tai, kad nedidelis skirtumas tarp apklaustų vyrų (65 proc.) ir moterų (61 proc.), kurios visada ar dažniausiai imtūsi aktyvių veiksmų, siekdamas užkirsti kelią nusikalstamai veikai.

Analizuojant apklaustųjų amžių paaiškėjo, jog kiek aktyviau nusiteikę asmenys, kurių amžius nuo 20 iki 29 metų. Net 71 proc. pastarųjų asmenų imtūsi minėtų veiksmų. Skeptiškesni yra vyresniojo amžiaus asmenys, kurie mažiau linkę imtis aktyvių veiksmų užkertant kelią nusikalstamai veikai. Amžiaus grupėje nuo 50 iki 59 metų pastarųjų buvo 13 proc., 60–74 metų – 19 proc.

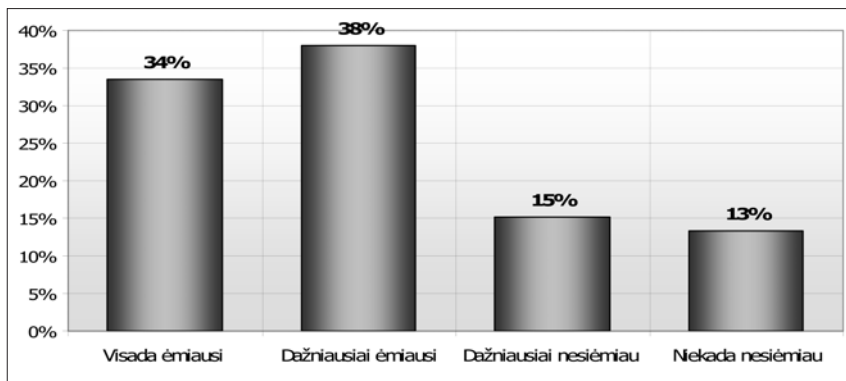
Svarbu paminėti ir tai, jog vilniečiai (31 proc.) bei kitų miestų gyventojai (28 proc.) labiau pasiryžę imtis minėtų veiksmų nei didžiųjų Lietuvos miestų (20 proc.) bei kaimų gyventojai (23 proc.).

Taigi tyrimas atskleidė galimus ir nepakankamai išnaudojamus nusikalstamų veikų užkardymo bei jų prevencijos resursus. Tikrai sveikintinos pastarųjų metų teisėsaugos, ypač policijos įstaigų iniciatyvos, veiksmai įtraukiant bendruomenės pajėgas į prevencinę veiklą, kuriant saugios kaimynystės programas, organizuojant bendrus renginius, stiprinant ryšius su socialiniais partneriais. Tačiau keltinas klausimas, ar pakankamai dirbama su bendruomenės nariais, kuriuose, kaip parodė tyrimas, slypi milžiniškas potencialas. Taigi teisėsaugos institucijos turėtų daugiau pasitikėti bendruomenės nariais, išnaudoti bendruomenėse esantį jos narių prevencinį potencialą.

7 pav. Atsakymai (proc.) į klausimus, ar 2007 metais buvote patekęs (patekusi) į situaciją, kurioje galėjote imtis aktyvių veiksmų, kad užkirstumėte kelią nusikalstamai veikai/nusikaltimui? N=1001

Tyrimo duomenys parodė, kad 18 proc. respondentų buvo patekę į situaciją, kurioje jie galėjo imtis aktyvių veiksmų, kad užkirstų kelią nusikalstamai veikai.

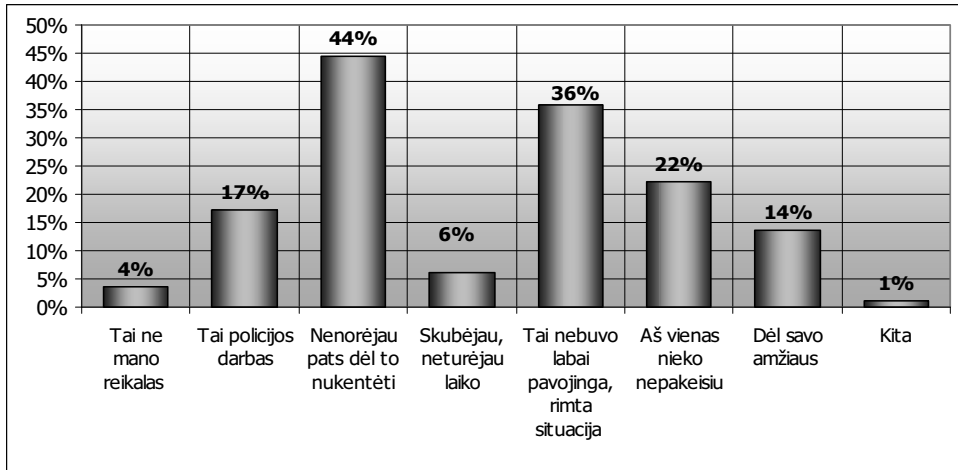
8 pav. Atsakymai (proc.) į klausimus, ar ėmėtės aktyvių veiksmų, kai galėjote tai padaryti? N=179

Tolesnė duomenų analizė parodė, kad tarp asmenų, kurie buvo patekę į minėtą situaciją, didžioji dalis (72 proc.) nebuvo abejinga ir pasyvi – aktyviai reagavo, ėmėsi atitinkamų veiksmų, kad nusikalstama veika būtų užkardyta. Įdomu ir tai, kad tarp visada besiišmančiųjų aktyvių veiksmų kiek aktyvesnės moterys, iš kurių 37 proc. visada ėmėsi minėtų veiksmų, tuo tarpu vyrų – 30 proc.

Tarp amžiaus grupių kiek išsiskiria asmenys nuo 20 iki 29 bei nuo 30 iki 39 metų; pirmoje grupėje 37 proc. asmenų visada ėmėsi veiksmų užkardant nusikalstamą veiką, o antroje – net 56 proc.

Be to, tarp tų, kurie niekada nesiėmė minėtų veiksmų, nors ir buvo patekę į situacijas, kai galėjo imtis veiksmų užkardant nusikalstamą veiką, išskirtinos amžiaus grupės nuo 15 iki 19 (30 proc.) bei nuo 40 iki 49 metų (23 proc.).

Vėlgį tyrimas parodė, kad vilniečiai (41 proc.) bei kitų miestų gyventojai (42 proc. (kurie visada ėmėsi aktyvių veiksmų) gerokai aktyvesni už kitų didžiųjų Lietuvos miestų (36 proc.) ir ypač kaimų (22 proc.) gyventojus.

9 pav. Atsakymai (proc.) į klausimą, kodėl Jūs nesiėmėte aktyvių veiksmų, kai galėjote tai padaryti? N=117

Dažniausiai pasitaikanti priežastis, dėl kurios asmenys nesiima aktyvių veiksmų, kad užkirstų kelią nusikalstamai veiklai – tai baimė nukentėti patiems (44 proc.). Šis tyrimas parodė, kad 53 proc. jaučiasi nesaugūs nuo nusikalstamų veikų, tad suprantamas asmenų nenoras pranešti apie pastebėtą nusikalstamą veiką. Taigi žmonės bijo būti įtraukti į konfliktą dėl nusikalstamos veikos, taip pat vengia keršto, persekiojimo ateityje, būgštauja, kad vėliau reikės liudyti ir kt. Kita priežastis – tai asmens vertinimas, kad tai nebuvo labai pavojinga, rimta situacija (36 proc.), nors tuo metu suprato, jog jie mato kaip daroma nusikalstama veika. Viena vertus, asmenys gali klysti dėl veikos pavojingumo, juk dažniausiai pastebi tik tam tikrą epizodą. Antra vertus, ar taip nekuriama asmeninė, vėliau ir visuomenės tolerancija nusikalstamoms veikoms kaip „nebylus pritarimas“. Pradedame nuo smulkių, neva paprastų nusikalstamų veikų, o vėliau toleruosime sunkesnes veikas?

Paminėtina ir tai, jog 22 proc. manė, kad jie vieni nieko nepakeis. Iš tikrųjų yra situacijų, kai pastebėjus nusikalstamą veiką geriau nesikišti, kad nepadidėtų nukentėjusiųjų skaičius, tačiau kiekvienu atveju galimi netiesioginiai pagalbos būdai, tokie kaip pasišalinimas iš konfliktinės situacijos ir iškvietimas teisės saugos institucijų, įvykio detalių išiminimas bei jų pateikimas policijos pareigūnams ir kt.

IŠVADOS

2008 m. viktimologinio tyrimo duomenų analizė parodė, kad 60 proc. (N=1001) apklaustųjų nurodė, jog 2007 metais yra nukentėję nuo nusikalstamos veikos (-ų). Paminėtina, kad 2007 m. teisėsaugos institucijose oficialiai registruota 44 590 fizinių asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų; – tai sudarytų vos 1,3 proc. visų Lietuvos gyventojų. Taigi tyrimas parodė, kad realiai nukentėjusių asmenų Lietuvoje 46 kartus daugiau.

Tarp nukentėjusių respondentų daugiausia yra nukentėjusiųjų nuo viešosios tvarkos pažeidimų (48 proc.), taip pat vagysčių (16 proc.), turto sunaikinimo ar sugadinimo (8 proc.) bei kyšininkavimo (7 proc.).

Tyrimo duomenys atskleidė itin didelį asmenų, nė karto nesikreipusių į teisėsaugos institucijas dėl patirtos nusikalstamos veikos, skaičių. Kyšininkavimo, neteisėto narkotinių, psichotropinių medžiagų platinimo, taip pat viešosios tvarkos pažeidimų atvejais matomas itin didelis nesikreipiančių nukentėjusiųjų skaičius.

Šis tyrimas parodė, kad didžioji dalis nukentėjusiųjų lieka už dabar egzistuojančios pagalbos ir paramos nukentėjusiems asmenims „sistemos“ ribų. Kompleksiškai vertinant nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų socialinę ir teisinę apsaugą, pabrėžtina, kad ji orientuota tik į atskiras nukentėjusių asmenų kategorijas, pvz., nukentėjusiuosius nuo smurtinių nusikaltimų, asmenis, patyrusius smurtą šeimoje, nukentėjusius vaikus ir pan. Kritinei masei nukentėjusiųjų (pvz., vagysčių, plėšimų ir t. t.) neužtikrinami net minimalūs pagalbos ir paramos standartai, dalis jų apskritai neprieina prie baudžiamojo persekiojimo sistemos. Tad formuluotina rekomendacija kurti atskirą institutą (tarpinstitucinę organizaciją), kuris kompleksiskai rūpintųsi visų nukentėjusių asmenų socialinės ir teisinės apsaugos klausimais

Svarbu tai, jog tyrimas atskleidė galimus ir nepakankamai išnaudojamus nusikalstamų veikų užkardymo bei jų prevencijos šaltinius įtraukiant bendruomenės pajėgas į prevencinę veiklą. Teisėsaugos institucijos turėtų daugiau pasitikėti bendruomenės nariais, išnaudoti bendruomenėse esantį jos narių prevencinį potencialą.